

PERKEMBANGAN PERIKANAN LAUT TERENGGANU: 1964-1984

(THE DEVELOPMENT OF TERENGGANU'S MARINE FISHERIES: 1964-1984)

Rosmaliza Daud, Al-Amril Othman & Zuliskandar Ramli

Abstrak

Penyelidikan ini bertujuan untuk mengkaji sejarah industri perikanan laut di Malaysia dengan mengkhususkan kepada industri perikanan laut di negeri Terengganu pada tahun 1964 hingga 1984. Kajian ini mengaplikasikan kaedah kualitatif. Kajian ini menggunakan kaedah kajian kepustakaan dengan menganalisis sumber pertama yang melibatkan rekod-rekod, dokumen-dokumen dan fail-fail yang berkaitan dengan tajuk kajian yang terdapat di Arkib Negara Malaysia Kuala Lumpur, di Kuala Terengganu. Dalam penelitian kualitatif ini, penyelidik menggunakan kaedah kajian kepustakaan, sumber lisan melalui temu bual di kawasan kajian supaya kajian ini mengambil kira pemikiran mereka dalam industri perikanan terutamanya dalam industri perikanan laut. Artikel ini bertujuan untuk meneliti perkembangan industri perikanan laut di Terengganu. Ikan merupakan sumber protein, pendapatan dan perdagangan utama bagi setiap nelayan. Undang-undang perikanan laut di Malaysia bermula selepas kemerdekaan Tanah Melayu daripada penjajahan Inggeris. Undang-Undang Perikanan di Malaysia digubal pada tahun 1963, 1977 dan 1984. Undang-Undang Perikanan yang dikuatkuasakan pada tahun 1984 dan penstrukturan organisasi kerja dalam industri perikanan laut menjadi lebih sistematik. Oleh itu, organisasi kerja menjadi lebih tersusun. Dengan itu, hasil dapatan penyelidikan ini menunjukkan kejayaan dalam industri perikanan laut Terengganu, kerana organisasi yang menguruskan industri perikanan laut Terengganu memiliki kekuatan dalam semua aspek termasuk dalam memberi latihan kepada penggiat dalam industri perikanan laut Terengganu, sama ada untuk pembangunan modal insan, dan mereka yang terlibat dalam industri hiliran secara holistik.

Kata kunci: Perikanan laut, Terengganu, Undang-undang perikanan

Abstract

This research aims to examine the history of the marine fisheries industry in Malaysia, specifically focusing on the marine fisheries industry in the state of Terengganu from 1964 to 1984. The study applies a qualitative method. It employs a literature review method by analyzing primary sources involving records, documents, and related files on the study topic available at the National Archives of Malaysia in Kuala Lumpur and in Kuala Terengganu. In this qualitative research, the researcher uses the literature review method and oral sources through interviews in the study area to consider their thoughts within the fisheries industry, especially in the marine fisheries sector. This article aims to investigate the development of the marine fisheries industry in Terengganu. Fish is a primary source of protein, income, and trade for every fisherman. The laws governing marine fisheries in Malaysia began after Malaya gained independence from British colonization. The Fisheries Act in Malaysia was enacted in

1963, 1977, and 1984. The Fisheries Act enforced in 1984 and the restructuring of work organizations in the marine fisheries industry became more systematic. Consequently, work organizations became more organized. Therefore, the findings of this research indicate the success of the marine fisheries industry in Terengganu, as the organization managing the Terengganu marine fisheries industry is robust in all aspects, including providing training to practitioners in the Terengganu marine fisheries industry, whether for human capital development or those involved in holistic downstream industry development.

Keywords: *Marine Fisheries, Terengganu, Fisheries Law*

PENGENALAN

Pusat pemerintahan Terengganu terletak di Kuala Terengganu. Kuala Terengganu merupakan salah sebuah pusat industri perikanan laut yang terpenting di negeri Terengganu. Kedudukan ini terbukti melalui pengiktirafan pemerintah Terengganu yang menjadikan bandar Kuala Terengganu sebagai pusat pemerintahan dan ibu negeri. Fenomena alam merupakan faktor asas dalam menentukan kelangsungannya. Dominasi faktor ini telah mewujudkan dua elemen penting yang merangkumi hubungan laut antara masyarakat, tempat dan lokasi yang strategik. Kedua-dua elemen tersebut saling berinteraksi dalam menentukan perkembangan industri perikanan laut di kawasan tersebut.

LATAR BELAKANG

Kajian lepas mengenai sejarah negeri Terengganu, khususnya dalam aspek sosioekonomi agak kurang berbanding dengan negeri-negeri di pantai barat Semenanjung Malaysia. Kajian mengenai sejarah sosioekonomi agak kurang kerana berpunca daripada dasar pemencilan Terengganu, dari kerangka ekonomi kolonial yang menyebabkan aspek sosial dan kemajuan ekonomi negeri kurang mendapat perhatian daripada para pengkaji. Hasil penulisan ini sekurang-kurangnya dapat membantu memberi maklumat dan dapat dijadikan asas dalam memahami latar belakang kehidupan masyarakat Melayu di negeri Terengganu.

Selain itu, sebuah lagi penulisan yang boleh digunakan bagi tujuan penyelidikan ini ialah "Terengganu and Kelantan in 19th Century"¹ sebuah penulisan daripada Khoo Kay Kim. Hasil kajian Khoo Kay Kim ini telah memberi input yang sangat berguna mengenai negeri Terengganu dan kehidupan penduduk negeri Terengganu, pada sekitar abad ke-19. Kajian yang telah dihasilkan oleh Khoo Kay Kim ini telah banyak menyentuh mengenai aktiviti perdagangan negeri Terengganu, kegiatan ekonomi penduduk Terengganu, serta perkara mengenai hal ehwal agama Islam.

Hugh Clifford (1992) menerusi laporan beliau yang bertajuk "*Report of an Expedition into Terengganu and Kelantan in 1895*"² merupakan sumber penting dalam mengkaji dan meneliti kehidupan masyarakat Melayu di Terengganu pada penghujung abad ke-19. Walaupun, tulisan Clifford masih lagi mempunyai unsur kebaratan atau nilai-nilai barat seperti mana tulisan kebanyakan pegawai British yang lain, namun begitu, laporan Clifford ini banyak membincangkan mengenai kehidupan masyarakat tempatan di Terengganu. Oleh itu, laporan Clifford menjadi keutamaan dalam kajian ini bagi melihat gambaran sebenar atau membina semula gambaran kehidupan masyarakat Melayu Terengganu khususnya mengenai kehidupan sosioekonomi mereka sebagai asas dalam pengetahuan kepada latar belakang sejarah masyarakat yang dikaji.

Hasil tulisan Abdullah Munsyi (1928)³ juga merupakan sumber maklumat yang sangat berguna untuk dijadikan sebagai asas kepada kajian latar belakang sejarah negeri Terengganu terutamanya dalam kehidupan masyarakat Terengganu. Dalam penulisan ini, beliau mengatakan bahawa Kuala Terengganu merupakan sebuah pelabuhan dengan pelbagai jenis barangan dagangan. Dalam catatan Abdullah Munsyi juga, beliau juga membincangkan perkara mengenai hal ehwal penduduk di negeri Terengganu. Dalam ulasan beliau mengenai hal ehwal penduduk di negeri Terengganu, Abdullah Munsyi mempunyai pandangan beliau yang tersendiri dan dilihat berbeza

sepertimana yang telah dilaporkan oleh Hugh Clifford. Pandangan beliau ini dapat dilihat apabila beliau menyifatkan orang Terengganu sebagai miskin dan berkelakuan malas serta lalai sepanjang hari.⁴ Namun begitu, pandangan Abdullah Munsyi berbeza dengan pandangan Hugh Clifford yang menganggap bahawa masyarakat Melayu di Terengganu sebagai masyarakat yang “*most ingenious and among the most industrious Malays in the Peninsula*”.⁵ Dalam situasi tersebut, masyarakat Melayu sememangnya merupakan sebuah masyarakat industri di Semenanjung. Oleh sebab itu, masyarakat Melayu sememangnya dikenali, amat terkenal dan dipanggil atau digelar sebagai masyarakat industri. Berdasarkan kepada pandangan sarjana tempatan dan pelawat Eropah, masyarakat Melayu yang dianggap malas kerana mereka melihat keadaan masyarakat Melayu sedang berehat selepas melakukan aktiviti ekonomi. Tempat-tempat yang menjadi kebiasaan masyarakat Melayu Terengganu berehat ialah tempat-tempat di sekitar muara sungai, di tepi-tepi pantai dan di kawasan-kawasan kampung. Bangsal dan wakaf-wakaf merupakan tempat masyarakat Melayu sedang berehat apabila selesai melakukan sebarang aktiviti ekonomi. Oleh itu, selepas penat bekerja, waktu lapang, masyarakat Melayu berehat di kawasan-kawasan yang telah dilihat oleh pelawat luar. Oleh sebab itu, pelawat luar menggambarkan masyarakat Melayu adalah masyarakat yang malas. Walau bagaimanapun, pandangan tersebut disangkal oleh sarjana tempatan, dengan mengatakan bahawa masyarakat Melayu sememangnya merupakan sebuah masyarakat industri kerana masyarakat Melayu sangat aktif dalam menjalankan kegiatan ekonomi dan aktif dalam pelbagai aktiviti sosioekonomi di Terengganu. Sebahagian besar masyarakat Melayu amat aktif dalam industri yang berorientasikan kepada kelautan. Selain aktif dalam penglibatan sebagai golongan industri lain terdiri daripada industri hiran, industri pembinaan perahu, bot-bot perikanan, kraftangan, perumahan dan ukiran-ukiran yang terdapat di rumah-rumah masyarakat Melayu.

Sebuah lagi kajian lepas untuk tujuan penyelidikan ini ialah hasil kajian Sheppard (1949) menerusi karya beliau yang bertajuk “*A Short History of Trengganu*”.⁶ Dalam kajian ini, Sheppard lebih banyak membincangkan mengenai aspek politik dengan menumpukan kepada pentadbiran negeri Terengganu di bawah pentadbiran sultan-sultan Terengganu dan kerajaan British. Melalui kajian Sheppard, pembangunan sosioekonomi di negeri Terengganu bermula selepas campur tangan British secara rasmi di negeri Terengganu. Pada pandangan Sheppard, negeri Terengganu telah menerima pemodenan dalam tempoh masa antara 1910 hingga 1945. Pemodenan ini dapat dilihat apabila negeri Terengganu telah menerima pelbagai kemudahan infrastruktur seperti talian telefon, telegraf, jalan raya, penubuhan pasukan polis dan Jabatan Kesihatan.

Sebuah lagi kajian lepas oleh seorang sarjana tempatan yang bernama Nor Hayati Sa'at, yang bertajuk “*Mobiliti Sosial Dalam Kalangan Komuniti Pesisir Pantai: Kajian Kes Di Kuala Terengganu*”.⁷ Dalam artikel ini, membincangkan mengenai komuniti pesisir pantai. Komuniti pesisir pantai dan pulau menduduki tempat istimewa dalam sejarah mereka di negeri Terengganu dan Kelantan. Mereka pernah menjadi pedagang dan pelaut, di samping menjadi nelayan dan tukang kraf tangan. Melalui artikel ini, menunjukkan bahawa dalam dua dekad lebih ini, proses modenisasi berkembang pesat dan memberi kesan mendalam ke atas komuniti pesisir pantai. Artikel ini dapat dijadikan rujukan kepada penyelidik mengenai sejarah sosioekonomi masyarakat Terengganu pada asalnya bukan sahaja merupakan tukang kraf tangan sahaja, sebaliknya juga merupakan seorang pedagang dan pelaut.⁸ Namun kajian ini tidak membincangkan mengenai keadaan politik, sikap nelayan dalam menghasilkan pendapatan yang lebih baik, keadaan peralatan penangkapan ikan, seperti kelengkapan bot yang tidak bersesuaian dengan keadaan laut di kawasan yang lebih dalam, langkah-langkah mengatasi, kesan kepada industri perikanan laut di negeri Terengganu. Oleh itu, bagi mengisi kekurangan dalam artikel ini, penyelidik akan meneliti dan menganalisis lagi secara mendalam mengenai industri perikanan laut di Terengganu.

Bagi memantapkan kajian penyelidikan ini, sebuah lagi hasil kajian lepas ialah dari seorang sarjana yang dikenali sebagai Soong Min Kong dalam karya beliau yang bertajuk “*The Role of Science and Technology in Fisheries Development in Malaysia*”. *The Malaysian Agricultural*. Vol.45, No. 1, Jan. 1965. Dalam karya ini, beliau membincangkan mengenai peranan sains dan teknologi dalam pembangunan perikanan di Malaysia. Sains dan teknologi amat penting bagi membangunkan industri perikanan di Malaysia. Oleh itu, kajian artikel ini ialah bertujuan untuk menjelaskan

mengenai peranan sains dan teknologi dalam pembangunan industri perikanan di Malaysia. (Soong Min Kong 1965: 21).

Hasil kajian ini membantu penyelidik untuk mengaplikasikan peranan sains dan teknologi dalam penyelidikan mengenai industri perikanan laut di negeri Terengganu. Makalah ini membincangkan mengenai pendaratan ikan di Malaya. Industri perikanan Malaya terbahagi kepada dua aspek. Kedua-dua aspek terdiri daripada perikanan laut dan perikanan air tawar. Industri perikanan laut merupakan 1,500 batu nautika daripada daratan. Terdapat kira-kira 350 perkampungan nelayan. Kebanyakan mereka yang terlibat dalam industri perikanan laut tinggal di Pulau Ketam dan Pulau Pangkor. Mereka terdiri daripada 7,000 hingga 10,000 penduduk tinggal di kawasan-kawasan tersebut. Makalah ini juga membincangkan kawasan perikanan laut di Pantai Barat Semenanjung Malaysia, tidak terdapat angin monsun timur laut sepertimana yang terdapat di kawasan-kawasan perikanan laut di negeri Terengganu. Namun begitu, di sebelah negeri Terengganu, mereka yang terlibat dalam industri perikanan terpaksa berhadapan dengan angin monsun timur laut daripada bulan November hingga bulan Mac. Kelebihan lain yang terdapat dalam makalah ini ialah penggunaan teknologi yang merupakan sumber asas dalam pembangunan industri perikanan laut boleh membantu industri perikanan bergerak maju ke hadapan dengan lebih baik lagi. Bagi menangkap ikan di laut memerlukan penggunaan teknologi dalam bidang pelayaran, kejuruteraan marin, kejuruteraan elektronik dan kejuruteraan dalam bidang kelautan yang berasaskan kepada industri perikanan (Soong Min Kong 1965: 22-23.).

Dalam artikel ini pengkaji juga membincangkan teknologi bagi memproses hasil daripada industri perikanan seperti menghasilkan industri hiliran terdiri daripada industri pemprosesan ikan kering, ikan masin dan keropok. Bagi memantapkan industri perikanan laut, diwujudkan sekolah perikanan laut yang bertempat di Pulau Pinang. Ilmu yang berkaitan dengan industri perikanan laut diberikan kepada mereka yang menghadiri kursus. Kursus-kursus mengenai bidang ini terdiri daripada teknologi perikanan laut, industri pemprosesan ikan, ilmu pelayaran dan ilmu kelautan. Kepentingan ilmu ini bertujuan bagi memantapkan kerjaya sebagai seorang nelayan laut di Malaysia. Namun begitu, penulis artikel ini tidak membincangkan dengan lebih lanjut mengenai ilmu-ilmu yang berkaitan dengan kursus yang dijalankan di Sekolah Perikanan Laut (Soong Min Kong. *The Role Of Science And Technology In Fisheries Development In Malaysia*. The Malaysian Agricultural. Vol.45, No. 1, Jan. 1965, hlm. 24).

Dalam artikel ini juga penulis menjelaskan melalui jadual mengenai jumlah pendaratan ikan laut selepas kemerdekaan Malaysia. Walau bagaimanapun, penulis tidak memberi penjelasan lanjut mengenai data-data sebelum kemerdekaan Malaysia. Walau bagaimanapun, kajian ini membantu penyelidik baharu dalam industri perikanan laut, bagi membuat kajian secara mendalam. Kajian ini juga dapat membantu penyelidik untuk memahami dengan lebih mendalam mengenai perkembangan industri perikanan laut di Malaysia. Artikel ini memberi sumbangan dalam bidang ilmu sosioekonomi, pengetahuan sains dan kewujudan teknologi dalam memajukan lagi industri perikanan laut di Malaysia (Soong Min Kong. *The Role Of Science And Technology In Fisheries Development In Malaysia*. The Malaysian Agricultural. Vol.45, No. 1, Jan. 1965, hlm.21).

Oleh itu, kajian artikel ini ialah bertujuan untuk menjelaskan mengenai peranan sains dan teknologi dalam pembangunan industri perikanan laut di Malaysia. Kemajuan sains dan teknologi dalam pembangunan industri perikanan laut dapat memantapkan lagi industri ini. Penubuhan sekolah perikanan bagi menyediakan kursus-kursus yang berkaitan dengan sains dan teknologi perikanan laut merupakan perkara yang jelas. Walau bagaimanapun, kursus-kursus yang diadakan di sekolah perikanan laut tidak dijelaskan secara mendalam oleh penulis artikel ini. Namun begitu, segala kekurangan sumber dapat membantu penyelidik untuk menambah sumber bagi memantapkan lagi penyelidikan mengenai industri perikanan laut di Malaysia (Soong Min Kong. *The Role Of Science And Technology In Fisheries Development In Malaysia*. The Malaysian Agricultural. Vol.45, No. 1, Jan. 1965, hlm.23).

Satu lagi kajian lepas yang dijadikan rujukan ialah Siti Hadijah Che Mat, dalam karya yang bertajuk “Kemiskinan Di Perkampungan Nelayan Kuala Perlis” (Siti Hadijah Che Mat 2017: Penerbit UUM Press, Kedah). Dalam karya beliau ini, beliau hanya membincangkan mengenai kemiskinan nelayan di Perlis sahaja. Kandungan dalam kajian lepas ini, membincangkan mengenai pendapatan hanya satu dimensi dalam mengukur kemiskinan, kepentingan dimensi lain dalam mengukur kemiskinan, bagaimana pengukuran kemiskinan pelbagai dimensi dijalankan, pemilihan dimensi, indikator dan titik garis kemiskinan dan dimensi-dimensi kemiskinan dalam kalangan nelayan. Karya ini memaparkan satu kelainan dari segi aspek kemiskinan, dan bukan sahaja melihat kemiskinan dari segi kewangan atau pendapatan semata-mata, malah melihat kemiskinan daripada pelbagai dimensi. Dimensi-dimensi lain terdiri daripada dimensi kesihatan, pendidikan, harta yang dimiliki dan kekayaan yang dimiliki. Karya ini tidak membincangkan kemiskinan nelayan dari segi pemilikan modal bagi menjalankan aktiviti perikanan laut. Selain itu, dalam artikel ini juga tidak dinyatakan penggunaan teknologi dalam industri perikanan di Perlis. Secara kesimpulannya, semua karya yang digunakan dapat membantu penyelidik dalam bidang industri perikanan laut di Malaysia. Karya-karya yang dihasilkan adalah karya asli dan dapat memberi idea dan input yang berguna kepada penyelidik baharu dari segi sosioekonomi di Malaysia, khususnya dalam bidang industri perikanan laut. Melalui kajian lepas tersebut memberi sumbangan kepada negara Malaysia, terutamanya kepada agensi-agensi kerajaan yang terlibat dengan industri perikanan di Malaysia. Data-data yang telah dijelaskan, menyokong rumusan yang telah dibuat. Rumusan juga berkaitan dengan tujuan asal kajian. Implikasi kajian yang telah dibuat ialah memperkayakan lagi dan memberi sumbangan kepada bidang ilmu. Selain itu, kajian lepas memberi panduan kepada penyelidik baharu dalam bidang industri perikanan di Malaysia. Hasil kajian ini telah menyakinkan pengkaji bahawa memiliki pendekatan yang tepat tentang masalah masyarakat pesisir pantai akan membantu kerajaan dan pihak berkepentingan lain untuk menggubal dasar dan melaksanakan program di kawasan ini yang boleh mendorong mengurus perubahan dan pembangunan komuniti yang terpinggir ini dengan lebih baik lagi. Kehadiran British telah membawa kepada pemodenan negeri Terengganu.

Sumbangan penulisan karya oleh sarjana yang dikenali sebagai Ishak Shari dalam karya yang bertajuk “*Ekonomi Nelayan: Pengumpulan Modal, Perubahan Teknologi dan Pembezaan Ekonomi*”⁹ telah memperkayakan dan memberi sumbangan dalam bidang ilmu. Perkembangan ini adalah selaras perkembangan teknologi baharu di Perupok, telah menyebabkan jumlah tangkapan ikan laut telah mengalami pertambahan. Namun begitu, penggunaan teknologi baharu tersebut dimonopoli oleh golongan pemodal. Sepanjang kajian ini, sarjana ini telah mengkaji nelayan Perupok, di Kelantan. Selain itu, beliau juga mengkaji teknologi perikanan laut di Terengganu. Oleh itu, berlaku kekurangan dalam karya beliau memberi input kepada penyelidik untuk meneruskan kajian dalam industri perikanan laut di negeri Terengganu. Dengan demikian, semua karya yang telah dihasilkan memberi input kepada penyelidik baharu dan kerajaan Malaysia terutamanya yang berkaitan dengan industri perikanan laut Malaysia agar dapat memantapkan lagi industri perikanan laut tersebut.

Sebuah lagi kajian lepas, hasil karya Azmi Fitriisa, yang bertajuk “Industri Perikanan Laut Di Bagan Siapi Api 1871-1998” dijadikan sebagai rujukan untuk penyelidikan ini. Dalam karya ini, beliau membincangkan perkara-perkara mengenai perdagangan dan industri perikanan di Selat Melaka, pentadbiran penjajah Belanda di Pantai Timur Sumatera, Eksploitasi dan Persekitaran, struktur perikanan, impak kapitalis terhadap sosioekonomi, kemelesetan ekonomi dan ketidakstabilan politik, perpindahan modal dan peralatan perikanan. Penulisan karya tersebut membincangkan secara mendalam mengenai industri perikanan laut di Bagan Siapi Api yang terletak di Pantai Timur Sumatera dari tahun 1871 hingga 1998. Selain itu, dalam penulisan ini juga, penulis membincangkan mengenai jaringan pemasaran dan perdagangan ikan terpenting di Indonesia. Pada masa pemerintahan Belanda, Bagan Siapi Api menjadi pusat pemasaran dan perdagangan penting di Semenanjung Tanah Melayu, Singapura, Thailand, China dan Arab Saudi. Dalam karya ini juga membincangkan mengenai pertumbuhan industri perikanan di Bagan Siapi Api semasa zaman kolonial dan zaman pascakolonial. Kepentingan industri perikanan Bagan Siapi Api dan hubung kaitnya dengan persoalan alam dan juga kepentingan ekonomi Bagan Siapi Api kepada wilayah Indonesia. Dari segi sosioekonomi Bagan Siapi Api, telah mengalami kemajuan kerana kemasukan orang Cina sebagai pemodal dan sebagai tenaga kerja. Kemajuan juga dikecapi kerana penyediaan infrastruktur dan penggubalan undang-undang oleh pemerintah Belanda.¹⁰

Dengan demikian, karya ini boleh membantu penyelidik untuk membincangkan dengan lebih lanjut mengenai industri perikanan laut di negeri Terengganu pada tahun 1964 hingga 1984. Walaupun aspek kemajuan teknologi perikanan laut tidak dibincangkan dengan lebih lanjut, penyelidik akan mengkaji dengan lebih lanjut lagi mengenai penggunaan dan kemajuan teknologi dalam industri perikanan laut di negeri Terengganu. Penyelidik juga mengkaji dengan lebih lanjut lagi peranan pelaksana dalam industri perikanan laut di negeri Terengganu.

Sebuah lagi kajian lepas, yang dijadikan rujukan oleh penyelidik ialah hasil karya daripada sarjana yang dikenali sebagai Dietrich Sahrhage dan Johannes Lundbeck, dalam karya beliau yang bertajuk "*A History of Fishing*".¹¹ Karya ini membincangkan mengenai sejarah perikanan dunia pada zaman awal. Selain itu, juga membincangkan sejarah perikanan di Eropah, Afrika, Amerika dan Asia, Mesopotamia dan Egypt, dan budaya di Mediterranean. Karya ini juga membincangkan mengenai perikanan di Eropah pada zaman pertengahan, migrasi, perikanan air tawar, perikanan Herring dan perikanan ikan kod. Penulisan ini juga membincangkan mengenai perikanan dan kemajuan dalam teknologi perikanan.¹²

Penulisan karya ini selanjutnya ialah berkenaan dengan pemburuan binatang laut. Perkara-perkara yang dibincangkan seperti mengenakan peraturan memburu ikan paus di lautan Antartika. Perbincangan yang lain ialah mengenai perkara-perkara bagi mengelak berlakunya konflik dalam perikanan. Selain itu, dalam karya ini juga, penulis membincangkan mengenai pembangunan perikanan moden. Negara-negara yang terlibat ialah Jepun, Rusia-Soviet Union, China, Amerika Utara, Peru, Chile, Afrika (Namibia) dan Eropah. Dalam karya ini juga, bagi aspek pembangunan perikanan moden ini juga mengenai Undang-Undang Laut Antarabangsa. Perbincangan yang terakhir dalam karya ini ialah berkaitan dengan Sains Perikanan dan perspektif mengenai perikanan pada masa hadapan.¹³

Dengan demikian, secara kesimpulannya, dalam karya ini tidak membincangkan penggunaan teknologi perikanan. Oleh itu, segala kekurangan dalam penulisan karya ini, dapat dijadikan sebagai rujukan oleh penyelidik, dalam menghasilkan penulisan yang bertajuk Industri Perikanan Laut Di negeri Terengganu pada tahun 1964 hingga 1984. Bagi memantapkan penyelidikan, sebuah lagi kajian lepas dijadikan sebagai rujukan dalam industri perikanan laut. Karya ini dihasilkan oleh sarjana yang dikenali sebagai E.C. Paul dalam karya beliau yang bertajuk "*Fisheries Development and The Food Needs of Mauritius*".¹⁴

Karya ini membincangkan mengenai industri perikanan di pedalaman Mauritius, perikanan laut di kepulauan Mauritius, perikanan di pulau-pulau luar dan bank-bank bagi menyediakan sumber kewangan untuk perikanan dasar laut dan makanan ikan dalam industri perikanan. Dalam karya ini, tema politik yang dikemukakan adalah mengenai kedudukan Kepulauan Mauritius, Kepulauan Rodrigues, St. Brandon, Kepulauan Tromelin, Kepulauan Agalega dan Kepulauan Chagos. Dalam perikanan laut di Kepulauan Mauritius, perkara yang menjadi perbincangan ialah persekitaran laut, kajian perikanan mengenai pengeksploitasian zon perikanan laut, produktiviti yang dihasilkan oleh nelayan, kesan kepada manusia, dan pengeksploitasian sumber perikanan secara berlebihan serta masalah dalam industri perikanan. Dalam tema sosioekonomi pula, penulis membincangkan mengenai eksport, import makanan dan perkara yang berkaitan dengan sumber ikan.¹⁵

Bagi memantapkan lagi penyelidikan ini, sebuah lagi kajian lepas dijadikan sebagai rujukan dalam industri perikanan laut. Bagi membantu penyelidikan ini, sebuah penyelidikan tesis yang telah dihasilkan oleh Ruhaizan binti Sulaiman @ Abd. Rahim yang bertajuk Perusahaan Hasil Perikanan Masyarakat Melayu Pesisir Di Terengganu 1910-1941.¹⁶ Penyelidikan tersebut, membincangkan mengenai perkembangan sejarah ekonomi negeri Terengganu dengan memberi tumpuan ke atas perusahaan hasil perikanan masyarakat Melayu pesisir di Terengganu dari tahun 1910 hingga 1941. Selain itu, penyelidikan beliau juga membincangkan mengenai latar belakang perusahaan hasil perikanan, aspek yang mempengaruhi perusahaan hasil perikanan, isu dan cabaran dalam perusahaan hasil perikanan dan langkah-langkah yang dilakukan ke arah memajukan perusahaan hasil perikanan. Penyelidikan tesis tersebut juga membincangkan langkah-langkah yang dilakukan ke arah memajukan perusahaan hasil perikanan sebelum Tanah Melayu atau Malaysia mencapai

kemerdekaan lagi. Oleh itu, langkah-langkah terdiri daripada yang pertama, dengan menubuhkan Jawatankuasa Perniagaan Ikan Negeri Terengganu. Kedua, peranan Pejabat Tanah Dan Galian. Ketiga, mewujudkan Pameran Dan Pertunjukan. Keempat, memperkenalkan Undang-Undang Ikan. Kelima, peranan Pejabat Shahbandar dan Undang-Undang Shahbandar dari segi mengeluarkan Pas Belayar dan Bayaran Cukai Laboh Batu. Keenam, merupakan peranan Pejabat Kastam. Ketujuh, peranan Lembaga Kesihatan dan Pejabat Bandaran Terengganu. Kelapan, merupakan peranan Pejabat Perikanan Negeri-Negeri Selat (NNS), dan Negeri-Negeri Melayu Bersekutu (NNMB).¹⁷ Secara kesimpulannya, berdasarkan kepada penyelidikan tesis tersebut pada zaman sebelum Tanah Melayu atau Malaysia mencapai kemerdekaan lagi. Dengan demikian, penyelidik telah menyambung penyelidikan tesis selepas Malaysia mencapai kemerdekaan. Oleh itu, segala kekurangan dalam penyelidikan tesis ini, dapat dijadikan sebagai rujukan oleh penyelidik, dalam menghasilkan penulisan yang bertajuk Industri Perikanan Laut Di negeri Terengganu pada tahun 1964 hingga 1984 dengan lebih baik.

PERSOALAN KAJIAN

Persoalan kajian yang pertama ialah Apakah perkara yang berkaitan dengan demografi dan morfologi kawasan Terengganu? Persoalan kajian yang kedua ialah Bagaimanakah latar belakang industri perikanan di Terengganu sebelum 1957? Persoalan kajian yang ketiga bagaimanakah proses transformasi industri perikanan terhadap sosioekonomi nelayan pada tahun 1964 hingga 1984? Persoalan kajian yang keempat bagaimanakah kepentingan, langkah-langkah, dan sumbangan untuk memantapkan industri perikanan laut di negeri Terengganu berjaya memberikan impak ke atas industri perikanan laut di negeri Terengganu pada tahun 1964-1984?

PERMASALAHAN KAJIAN

Industri perikanan di Malaysia amat penting kerana merupakan sumber protein utama kepada penduduk Malaysia. Ikan merupakan sumber makanan utama bagi sebilangan besar masyarakat Malaysia. Dengan itu, sumber perikanan laut ini amat sesuai dijadikan sebagai satu industri. Oleh itu, bagi menelusuri kajian ini, diberikan dua pengertian seperti pengertian industri dan pengertian perikanan. Industri ialah bermaksud organisasi pengeluaran yang menjurus kepada usaha perniagaan yang dicirikan oleh pengkhususan dan pembahagian buruh serta melibatkan penerapan teknologi bagi memperbaiki proses pengeluaran.¹⁸ Perikanan pula dapat didefinisikan kepada sesuatu yang kompleks dan saling berkaitan antara populasi ikan yang ditangkap, nelayan dan persekitaran masing-masing.¹⁹ Berdasarkan kepada pengertian ini, jelas menunjukkan bahawa untuk memantapkan industri perikanan laut, nelayan amat memerlukan teknologi bagi menambahkan hasil pengeluaran ikan dan untuk meningkatkan pendapatan nelayan.

Oleh itu, berdasarkan kepada kedua-dua pengertian ini juga, membuktikan bahawa untuk perkembangan industri perikanan laut memerlukan teknologi dalam memajukan lagi industri perikanan laut, khususnya industri perikanan laut di negeri Terengganu. Bagi menjayakan industri perikanan laut, semua pihak perlu berkolaborasi termasuk golongan nelayan dan pihak-pihak yang berkaitan dengan industri perikanan laut. Penerapan teknologi bukan sahaja dapat mempercepatkan proses pengeluaran ikan laut, tetapi dapat memperkembangkan industri berasaskan ikan laut seperti dapat mewujudkan industri hiliran di negeri Terengganu serta dapat membangunkan sosioekonomi masyarakat tempatan. Oleh itu, bagi memantapkan industri perikanan laut memerlukan penerapan teknologi bagi membantu proses pengeluaran seperti untuk menambahkan kuantiti pendaratan ikan laut dan sumber marin lain daripada industri perikanan laut di kawasan yang dikaji oleh pengkaji di negeri Terengganu pada tahun 1964-1984.

Selain itu, kajian lain perlu dilakukan untuk menilai sejauh mana permasalahan dalam industri perikanan laut di negeri Terengganu dalam usaha untuk meningkatkan dan memajukan industri perikanan laut di negeri Terengganu agar setanding dengan industri perikanan di negeri-negeri di Pantai Barat Semenanjung Malaysia. Justeru, permasalahan kajian ini ialah untuk menilai sejauhmana keberkesanan dan kelemahan peranan pelaksana dasar dalam bidang industri perikanan laut di negeri Terengganu pada tahun 1964 hingga 1984.

Kelemahan peranan pelaksana dasar ini dapat dilihat apabila industri perikanan laut di negeri Terengganu masih lagi ketinggalan atau kurang maju berbanding dengan industri perikanan laut di negeri-negeri di Pantai Barat Semenanjung Malaysia. Keberkesanan dan kelemahan peranan pelaksana dasar juga dapat dilihat dari segi perkembangan industri hiliran,²⁰ perkembangan pelancongan dan perkembangan persekitaran, langkah-langkah, kepentingan untuk memajukan industri perikanan Terengganu. Adakah dasar yang sedia wujud mempunyai kemampuan untuk perkembangan industri hiliran dalam usaha untuk memperkembangkan lagi industri perikanan laut di negeri Terengganu pada zaman selepas kemerdekaan Malaysia?

Industri perikanan laut di negeri Terengganu juga memberi sumbangan kepada negara Malaysia. Sumbangan ini dapat dilihat apabila jumlah ikan-ikan yang didaratkan sebahagian besar 80 peratus digunakan bagi memenuhi pasaran tempatan. Sebahagian besar ikan dipasarkan di Semenanjung Malaysia seperti Kuala Lumpur, Kota Bharu dan Kuantan. Sebahagian lagi, 20 peratus daripada jumlah pendaratan ikan segar dieksport ke Singapura.²¹ Jenis-jenis ikan yang biasanya didaratkan terdiri daripada ikan selayang, selar kuning, lolong, curut, tamban, ikan baja, kembong, temenong, pelaling, pelata, selar, aya, kayu, tongkol, kerisi, bilis, sotong biasa, ikan campur, ikan biji nangka, tenggiri, dan ikan pari.²² Industri perikanan laut amat penting bagi masyarakat di negeri Terengganu kerana industri ini merupakan salah satu pekerjaan utama bagi penduduk yang tinggal di kawasan pesisiran pantai. Selain itu, ikan juga merupakan salah satu sumber perdagangan. Oleh sebab itu, kajian ini perlu dilakukan agar dapat mengenal pasti segala permasalahan peranan pelaksana dasar yang terdapat dalam industri perikanan laut. Kajian perlu dilakukan untuk menilai sejauh mana permasalahan peranan pelaksana dasar bagi industri perikanan laut di negeri Terengganu, dalam usaha untuk meningkatkan dan memajukan industri perikanan laut di negeri Terengganu agar setanding dengan industri perikanan laut di negeri-negeri di Pantai Barat Semenanjung Malaysia. Dengan demikian, berikut merupakan kawasan kajian ialah negeri Terengganu. Daerah perikanan yang dikaji terdiri daripada daerah perikanan Kuala Terengganu, daerah perikanan Dungun dan daerah perikanan Besut.

PERIKANAN LAUT DALAM

Perkembangan Perikanan Laut Terengganu Pada Tahun 1960-an

Perkembangan industri perikanan laut di Terengganu dapat dilihat menerusi pembabitan agensi-agensi perikanan di peringkat persekutuan dan negeri dalam aspek pembangunan sosial dan ekonomi. Penglibatan tersebut dapat dilihat menerusi peranan mereka dalam penyediaan pusat pendaratan, pemasaran, penetapan harga, perlesenan, pembangunan modal insan atau menjaga kebajikan nelayan dan teknologi moden. Selain itu, dalam perkembangan perikanan laut Terengganu juga membincangkan pertindihan kuasa antara agensi yang terlibat, dominasi nelayan laut dalam terhadap nelayan tradisional di kawasan pantai dan pencerobohan nelayan asing. Sejarah penglibatan "*Rural And Industrial Development Authority*" (RIDA) dalam perikanan Terengganu, apabila Jabatan Perikanan Terengganu mengadakan kerjasama untuk membantu nelayan meleburkan batu-batu dan memperbaiki pangkalan-pangkalan nelayan supaya dapat dibina alur di Kijal, Kemaman serta meningkatkan pendapatan mereka. Agensi ini telah ditubuhkan pada tahun 1953, di bawah Ordinan No.8 yang bertujuan untuk memajukan taraf penduduk yang tinggal di kawasan luar bandar. (S.Selvadurai, *Pertanian Di Semenanjung Malaysia*, Kementerian Pertanian Malaysia, Kuala Lumpur, 1978, hlm.46). Selain itu, perkembangan juga dapat dilihat melalui pemberian pinjaman kepada para nelayan untuk memasang enjin dan pukot (S.Selvadurai 1978: 46).

"*Rural And Industrial Development Authority*" (RIDA) mengadakan kerjasama dengan Jabatan Kastam untuk memudahkan perbincangan antara pemilik bot dan para pegawai Jabatan Perikanan Terengganu bertujuan untuk menyelesaikan masalah yang dihadapi oleh para nelayan seperti masalah pemasangan enjin bot-bot tradisional kepada yang lebih moden. Bagi mengatasi permasalahan tersebut, Jabatan Perikanan Terengganu telah mengadakan kerjasama dengan agensi RIDA dan pihak RIDA telah memberi khidmat nasihat mengenai pemasangan enjin pada bot-bot tradisional yang dimiliki oleh para nelayan (S.Selvadurai 1978: 46).

Oleh itu, hasil daripada kerjasama ini, dan dengan langkah-langkah yang diambil oleh Jabatan Perikanan Terengganu, industri perikanan Terengganu telah mengalami perkembangan seiring dengan kewujudan pusat pendaratan dan pemasaran bagi ikan serta melesenkan peralatan perikanan. Keadaan ini dapat dilihat dengan wujudnya, pusat dan pemasangan seperti pendaratan ikan terkenal Pasar Kedai Payang, Kuala Terengganu. Justeru, semua kemudahan yang telah tersedia tersebut, menyebabkan keadaan semakin berkembang positif dari hari ke hari (Fail Setiausaha Kerajaan Terengganu (S.U.K.TR 364/59), Federation Of Malaya, Department Of Fisheries Report For the Month Of January, 1959, Pejabat Perikanan Persekutuan, Penyata Bulanan 1959, hlm.6.)

Penubuhan Pusat Latihan Perikanan Laut

Penubuhan Pusat Latihan Perikanan Laut Terengganu terletak di Seberang Takir, Kuala Terengganu bertujuan untuk memantapkan lagi industri perikanan laut pada tahun 1961. Kewujudan institusi latihan perikanan laut Terengganu ini atas faktor kesedaran bahawa terdapat kekurangan dari segi pengetahuan dalam kalangan nelayan mengenai kaedah pengawasan dan pengendalian enjin-enjin motobot diesel yang pada waktu tersebut baharu diperkenalkan di Kuala Terengganu. Oleh itu, bagi mengatasi segala masalah tersebut, pusat latihan perikanan laut Terengganu telah diberi tanggungjawab bagi mengatasi masalah tersebut dengan memberi ilmu yang berkaitan dengan ilmu navigasi atau ilmu yang berkaitan kelautan dan pengenalan kepada penggunaan pukut tunda. Dengan latihan yang diberikan kepada nelayan, supaya mereka dapat pergi menangkap ikan dengan lebih jauh ke laut dalam. Selain itu, penubuhan pusat latihan ini adalah bertujuan untuk memberi latihan kepada para nelayan tulen yang memiliki motobot sendiri atau kepada awak-awak yang bekerja di atas bot-bot perikanan laut, tetapi mereka tidak memiliki pengetahuan yang cukup bagi menjalankan tugas mereka dengan lebih sempurna. Bagi mengatasi masalah ini, pusat latihan menyediakan kursus pengendalian dan pengawasan enjin laut, pelayaran dan peralatan perikanan. (Fail (PLPL.K.TR.1042(23), Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, 13hb. Januari, 1983: 1).

Sejak awal penubuhan Sekolah atau Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, pada tahun 1961, bertujuan untuk membangunkan modal insan dalam kalangan nelayan telah melahirkan seramai 1,238 orang nelayan yang terlatih. Oleh itu, berdasarkan kepada jumlah keseluruhan nelayan telah mendapat latihan di Sekolah Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, Terengganu. Jumlah nelayan yang telah menamatkan latihan ialah 56 orang, manakala pada tahun 1962, seramai 91 orang. Pada tahun 1963, pula berjumlah 90 orang. Jumlah nelayan yang berjaya menamatkan latihan pada tahun 1964 ialah berjumlah 90 orang. Pada tahun 1965 pula, jumlah nelayan ialah berjumlah 85 orang. Pada tahun 1966, jumlah nelayan ialah seramai 87 orang. Pada tahun 1967 pula, jumlah nelayan ialah 60 orang. Jumlah nelayan berjumlah 60 orang pada tahun 1968. Pada tahun 1969, jumlah nelayan yang berjaya menamatkan latihan mereka ialah seramai 58 orang. Berdasarkan kepada sejarah awal penubuhan Pusat Latihan Perikanan Laut, tersebut telah mengalami peningkatan dan penurunan dalam kalangan nelayan yang telah berjaya menamatkan kursus-kursus mereka pada awal tahun 1960-an (Fail (PLPL.K.TR.1042(23), Pusat Latihan Perikanan Laut Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, 13hb. Januari, 1983: 1).

PERKEMBANGAN PERIKANAN LAUT TERENGGANU PADA TAHUN 1970-AN

Pembangunan Infrastruktur

Jabatan Perikanan Terengganu bertanggungjawab dalam usaha memperkembangkan industri perikanan laut Terengganu. Usaha Jabatan Perikanan adalah bertujuan untuk membantu memantapkan industri perikanan laut Terengganu. Jabatan Perikanan berfungsi dan berperanan sebagai pelaksana dan badan yang menyediakan kemudahan dan infrastruktur yang diperlukan bagi memodenkan industri perikanan (Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi Dan Peranannya*, 1987, hlm.1.).

Bagi mengatasi masalah dalam perkembangan perikanan Terengganu, kerajaan melalui agensi perikanan, telah mengadakan atau melaksanakan pembangunan infrastruktur. Pembangunan infrastruktur menjadi tanggungjawab Jabatan Perikanan Terengganu dalam menyediakan pelbagai kemudahan termasuk menyediakan pelabuhan perikanan (Fail Prk. Tr.4006.1967. Rancangan Pembinaan Pelabuhan Perikanan), melakukan penyelidikan, perkembangan dan latihan. Dalam aspek pemasaran pula, peranan ini telah dimainkan oleh Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan bertujuan untuk memudahkan kerajaan memainkan peranan lebih aktif dalam pembangunan perikanan. Selain itu, penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan adalah bertujuan untuk memodenkan perusahaan perikanan terutamanya menjalankan projek-projek bagi tujuan untuk meninggikan daya pengeluaran dan meningkatkan pendapatan para nelayan (Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi Dan Peranannya*, 1987, hlm.1).

Oleh itu, pandangan S.Selvadurai pula mengatakan bahawa penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan bertujuan bagi meninggikan taraf ekonomi dan keadaan sosial nelayan, meninggikan pengeluaran ikan dan mewujudkan peluang-peluang pekerjaan kepada penduduk, meninggikan keluaran perkapita dan pendapatan nelayan menerusi kaedah-kaedah menangkap ikan dan pemasaran yang lebih cekap dan moden. Beliau berpandangan bahawa matlamat berkenaan adalah bertujuan untuk mengurangkan ketidakseimbangan ekonomi dalam kalangan nelayan dan mendorong ke arah penubuhan dan perkembangan perusahaan-perusahaan yang berkaitan dengan industri perikanan (S.Selvadurai : *Pertanian Di Semenanjung Malaysia*, Kementerian Pertanian Malaysia, Kuala Lumpur : 1978: hlm. 368).

Selain itu, sejak penubuhan awal lagi, pertubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan telah memainkan peranan aktif dalam memajukan industri perikanan di Kuala Terengganu. Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan telah melancarkan Projek Pukat Tunda Di Kuala Terengganu pada tahun 1973 dan melancarkan bot pelbagai guna di Pulau Redang. Semua rancangan bertujuan untuk membantu para nelayan di negeri Terengganu (S.Selvadurai: 1978: hlm. 369).

Oleh itu, berdasarkan kepada peranan pentadbir dalam memajukan industri perikanan di Kuala Terengganu ialah dengan melancarkan penggunaan pukat tunda juga merupakan satu perkembangan positif bagi meningkatkan pendaratan ikan di Kuala Terengganu. Situasi berkenaan menunjukkan bahawa projek yang dijalankan bagi tujuan melancarkan dan memantapkan industri perikanan di Kuala Terengganu. Usaha ini telah mencapai kemajuan kerana terdapat kewujudan dari segi penggunaan peralatan moden seperti penggunaan pukat tunda dalam kalangan nelayan Terengganu serta seiring dengan kemajuan pusat-pusat pendaratan ikan di Terengganu, telah memudahkan lagi pemasaran ikan dengan lebih baik dan moden.

Bagi memperkembangkan dan merealisasikan tujuan tersebut, Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan telah menjalankan projek penangkapan ikan dengan menggunakan peralatan perikanan seperti pukat tunda. Peralatan penangkapan ikan telah dilakukan pada tahun 1973, dengan menggunakan pukat tunda. Oleh itu, selain melancarkan pukat tunda, Majuikan juga telah melancarkan projek Bot Serbaguna di Pulau Redang pada tahun 1974 (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia : 28 Feb 1973: hlm.3).

Selain menggunakan pukat tunda, Majuikan juga telah melancarkan projek Bot Serbaguna. Penggunaan Bot Serbaguna ini adalah hasil kerjasama antara Majuikan dengan Perbadanan Iktisad Negeri Terengganu. Dalam usahasama tersebut, segala kos pembiayaan bagi membiayai projek Bot Serbaguna ialah sebanyak 50 peratus bagi setiap agensi dan dijalankan dalam dua peringkat. Pada peringkat pertama sebanyak 20 buah telah dilancarkan dan diikuti dengan pelancaran 20 buah bot lagi pada peringkat kedua. Bot-bot tersebut telah dilengkapi dengan peralatan perikanan seperti peralatan pukat tunda, peralatan pukat tenggiri, peralatan pukat mengeret dan peralatan pancing. Harga seunit peralatan bagi kegunaan setiap bot ialah berjumlah RM15,000.00. Dengan itu, bagi memantapkan lagi industri perikanan di Terengganu, wujud pengenalan skim sewa beli dan skim subsidi minyak.

Pengenalan Skim Sewa Beli Dan Skim Subsidi Minyak

Perkembangan industri perikanan dapat dilihat apabila agensi Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan melancarkan skim sewa beli bertujuan untuk meningkatkan pendapatan dan memberi peluang kepada nelayan memiliki bot sendiri. Bagi menjayakan rancangan tersebut, antara syarat telah dikeluarkan kepada nelayan ialah setiap penerima bagi setiap bot mesti terdiri daripada mereka yang bekerja sebagai nelayan tulen (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, “*Dasar Projek Perikanan Majuikan*”: April 1977: hlm. 4).

Oleh itu, syarat-syarat yang dikenakan bertujuan supaya setiap nelayan mestilah mematuhi setiap peraturan yang telah ditetapkan oleh agensi seperti menggunakan pukut tunda, menjadi ahli Persatuan Nelayan, memiliki sifat kepimpinan yang tinggi dan berprestasi baik ketika bekerja dengan bot-bot kepunyaan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, “*Dasar Projek Perikanan Majuikan*”: April 1977: hlm. 4).

Perkembangan seterusnya, melalui skim sewa beli, Majuikan telah melaksanakan projek “*Slipway*”. Projek “*Slipway*” merupakan bengkel bagi menjalankan kerja-kerja membaiki bot, membuat kimpalan dan menjalankan aktiviti pertukangan kayu. Projek ini dimiliki oleh Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM). Nama lama bagi Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) ialah Lembaga Kemajuan Ikan Negara (Majuikan). Projek ini telah dibina pada tahun 1979 di Pengkalan Arang, Kuala Terengganu. Oleh itu, pelaksanaan projek ini bertujuan bagi memperbaiki bot-bot yang dimiliki oleh Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan dan juga kepada bot-bot persendirian. Aktiviti yang dilakukan oleh “*Slipway*” terdiri daripada memperbaiki bot, membuat kimpalan dan menjalankan aktiviti pertukangan kayu. Bagi menjayakan aktiviti ini, modal yang telah diperuntukkan bagi membiayai projek tersebut ialah sebanyak RM87,816.00. (Fail LKIM.,KT.No.0090 : “*Slipway*”: Majuikan Kuala Terengganu).

Perkembangan dalam industri perikanan seterusnya ialah apabila agensi Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan juga telah memainkan peranan dengan membina satu bengkel pukut tunda di Terengganu pada tahun 1976. Pembinaan bengkel tersebut bertujuan untuk memperbaiki dan menyediakan pukut tunda kepada bot-bot dimiliki oleh Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan serta juga bagi bot-bot yang dimiliki oleh para nelayan persendirian. Pada peringkat awal, penubuhan bengkel pukut tunda, perkhidmatan di bengkel bertujuan bagi menyediakan pukut untuk kegunaan bot-bot yang dimiliki oleh Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan sahaja. Walau bagaimanapun, pada tahun 1979, bengkel tersebut telah meluaskan operasi mereka dengan menjadi pembekal kepada para nelayan yang menjalankan aktiviti perikanan secara persendirian. Bengkel pukut tunda tersebut telah memainkan peranan sebagai pembina pukut tunda jenis biasa atau pukut tunda berjenis “bobbin”. Pembinaan kedua-dua jenis pukut tunda bertujuan bagi membekalkan peralatan perikanan tersebut kepada semua nelayan di seluruh Malaysia. Pada tahun 1976, harga yang telah dikenakan bagi sebidang pukut tunda yang berjenis “bobbin” ialah RM2,000.00. Bagi pukut tunda yang berjenis biasa pula ialah RM1,500.00. (Fail LKIM.,KT.No.0090 : Majuikan Kuala Terengganu).

Bagi memperluaskan operasi dan kegiatan agensi Majuikan, Majuikan telah membina bengkel pukut tunda pada tahun 1976. Pada tahun tersebut, Majuikan telah menubuhkan sebuah anak syarikat dan dikenali sebagai Majuikan Pantai Timur Sendirian Berhad pada bulan Februari 1977. Penubuhan anak syarikat tersebut bertujuan bagi merencanakan lagi industri perikanan di Pantai Timur. Projek tersebut telah melibatkan sebanyak 220 buah bot. Kadar berat bot tersebut ialah kira-kira 40 tan metrik hingga 80 tan metrik. Projek bot tersebut bertujuan bagi kegunaan aktiviti perikanan laut dalam. Aktiviti pembinaan bot di bawah anak syarikat Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan yang dikenali sebagai Majuikan Pantai Timur Sendirian Berhad telah bermula pada tahun 1978 (Laporan Kemajuan Ekonomi Malaysia 1977: hlm.122).

Oleh itu, terdapat beberapa bentuk perikanan di Terengganu yang menjadi penyumbang utama kepada perkembangan industri perikanan di Terengganu. Industri perikanan laut Terengganu telah mengalami beberapa proses perkembangan bagi memantapkan dan memajukan industri

perikanan laut tersebut. Oleh itu, bagi memajukan industri perikanan laut, kerajaan Malaysia telah memainkan peranan aktif mereka dengan menubuhkan Jabatan Perikanan Terengganu dan menubuhkan agensi-agensi kerajaan dan persatuan di peringkat negeri bagi membantu golongan nelayan dan mereka yang terlibat secara langsung dalam industri perikanan laut Terengganu. Transformasi industri perikanan laut Terengganu, semakin berkembang selepas zaman kolonial apabila ditubuhkan sebuah pertubuhan yang dikenali sebagai *Rural and Industrial Development Authority* (RIDA), pembinaan tapak pemasaran dan pangkalan industri air batu, pemberian lesen kepada nelayan, pengenalan teknologi moden, perkembangan dari segi penubuhan Pusat Latihan Perikanan Laut, pengenalan skim sewa beli dan skim subsidi minyak, pembangunan infrastruktur dan penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM), Penubuhan Syarikat Bekerjasama-Sama, dan perkembangan teknologi perahu dan bot perikanan. Berikut merupakan beberapa perkembangan yang telah ditubuhkan bagi memajukan industri perikanan laut Terengganu dan membantu golongan nelayan Terengganu.

Pemodenan Teknologi Perikanan

Perkembangan perikanan laut Terengganu selepas zaman kolonial Inggeris dapat dilihat apabila berlaku pertambahan dan penggunaan pukat bagi menangkap ikan. Pertambahan jumlah bot berenjin yang mempunyai lesen bagi menangkap ikan pada tahun 1957 sebanyak 1,494 buah. Peningkatan dari segi penggunaan bot-bot berenjin telah memberi kesan kepada penggunaan pelbagai jenis pukat. Penggunaan pelbagai jenis pukat tersebut terdiri daripada pukat tangkul, pukat payang, pukat pantai Cina dan pukat tualang. Dengan kemajuan dalam penggunaan pukat menyebabkan para nelayan mempunyai kemampuan untuk menangkap ikan di kawasan yang lebih jauh daripada kawasan pantai kira-kira 65 hingga 75 batu nautika daripada pangkalan perikanan mereka (Fail N.E.Fish : 100/53 Pt.II.1958 : Fail Jabatan Perikanan Terengganu Fail Lisencing Of Fishing Boats Terengganu).

Selain itu, proses tranformasi industri perikanan laut yang seterusnya ialah pentadbir perikanan Terengganu telah membina pangkalan perikanan di Pulau Redang. Pembinaan pangkalan perikanan bertujuan untuk memudahkan para nelayan di Terengganu menangkap ikan sepanjang musim tengkujuh (Fail N.E.Fish 100/53 Pt.II.1958 : Jabatan Perikanan Terengganu : Fail Lisencing Of Fishing Boats Terengganu). Pada tahun 1957, Jabatan Perikanan Terengganu telah membina dua buah rumah panjang di bawah penyeliaan Pegawai Perikanan. Projek pembinaan dua buah rumah panjang tersebut terhasil daripada kerjasama dengan Kerajaan Persekutuan (Fail Prk. Tr.4006 : Jabatan Perikanan Terengganu 1967 : Rancangan Pembinaan Pelabuhan Perikanan).

Oleh itu, perkembangan dalam teknologi bertujuan bagi menjayakan pelbagai usaha dan program-program yang telah dirangka oleh Jabatan Perikanan. Penggunaan teknologi sangat penting bagi melaksanakan projek-projek pembangunan seperti dalam aspek pembinaan dan reka bentuk infrastruktur perikanan terutamanya dalam pembinaan kapal-kapal untuk menjalankan aktiviti penyelidikan, serta pengurusan dan latihan dalam industri perikanan. Perkhidmatan tersebut bertanggungjawab bagi membangunkan teknologi dan nasihat dari segi penggunaan teknologi dalam aktiviti penangkapan ikan. Perkembangan teknologi adalah sejajar dengan matlamat Jabatan Perikanan Negeri bagi merealisasikan dan memajukan industri perikanan (Laporan Jabatan Perikanan: Objektif, Organisasi, dan Peranannya 198: hlm.7). Dengan itu, sokongan teknologi dalam industri perikanan laut sangat penting bagi memajukan lagi industri perikanan laut di Terengganu (Laporan Jabatan Perikanan: *Objektif, Organisasi, Dan Peranannya*: hlm.7.).

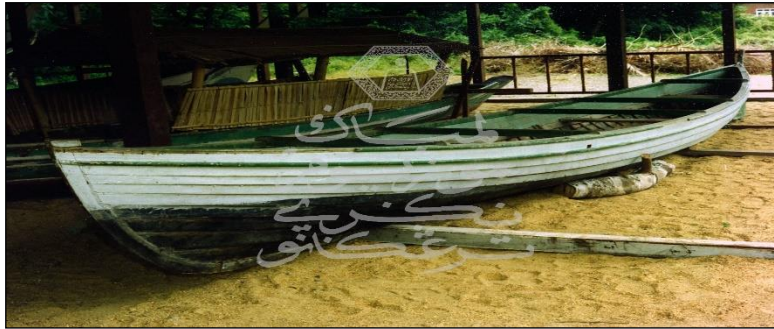

Foto 1. Perahu diperbuat dari kayu
Sumber: Sumbangan Perbadanan Muzium Negeri Terengganu.

Berdasarkan kepada gambar tersebut, jelas menunjukkan teknologi pembuatan perahu oleh orang Melayu pada masa tersebut. Teknologi pembuatan perahu yang digunakan adalah terdiri daripada kayu dan menggunakan getah daripada pokok gelam bagi melekatkan antara satu kayu dengan kayu yang lain. Penggunaan getah pokok gelam amat sesuai digunakan bagi menampung atau meredah air masin di lautan. Penggunaan getah gelam boleh membantu nelayan untuk pergi menangkap ikan di laut.

Foto 2. Pemodenan perahu kepada penggunaan kayu yang lebih kukuh.
Sumber: Sumbangan Perbadanan Muzium Negeri Terengganu.

Berdasarkan kepada gambar-gambar di atas, jelas bahawa terdapat pemodenan dalam penghasilan atau pembuatan perahu bagi menjalankan aktiviti penangkapan ikan di laut. Perubahan perahu perikanan laut kepada yang lebih moden telah menyebabkan nelayan berada lebih lama di laut bagi tujuan penangkapan ikan. Tambahan pula, hasil yang diperolehi lebih baik kerana penggunaan enjin pada perahu atau dikenali sebagai bot nelayan. Bagi memajukan industri perikanan laut Terengganu, Jabatan Perikanan Terengganu telah menubuhkan Pusat Latihan Perikanan Laut Terengganu. Oleh itu, berikut merupakan transformasi dari segi penubuhan Pusat Latihan Perikanan Laut Terengganu.

Penubuhan Pusat Latihan Perikanan Laut

Perkembangan industri perikanan laut Terengganu selepas zaman kolonial ialah bagi memantapkan industri perikanan di Kuala Terengganu, Jabatan Perikanan Terengganu telah menubuhkan Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu kerana atas kesedaran bahawa terdapat kekurangan dari segi pengetahuan dalam kalangan nelayan mengenai kaedah pengawasan dan pengendalian enjin-enjin motobot diesel yang pada waktu tersebut baharu diperkenalkan di Kuala

Terengganu. Bagi mengatasi permasalahan tersebut, Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu telah diberi tanggungjawab bagi mengatasi kekurangan kemahiran tersebut dalam kalangan nelayan tempatan bagi mengusahakan peralatan perikanan yang baharu seperti pengenalan kepada pukot tunda. Dalam bidang pelayaran pula, Pusat Latihan Perikanan Laut Seberang Takir, Kuala Terengganu telah memberi ilmu navigasi atau ilmu kelautan. Pemberian ilmu tersebut bertujuan supaya terdapat dalam kalangan nelayan yang boleh meneroka laut dengan lebih jauh (Fail (PLPL.K.TR. 1042(23), Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, 13hb. Januari, 1983, hlm.1).

Penubuhan pusat latihan tersebut ialah bertujuan supaya dapat memberi latihan secara berasrama kepada nelayan-nelayan yang asal atau tulen yang telah mempunyai motobot sendiri atau kepada tukang minyak dan awak-awak yang bekerja di atas bot, tetapi mereka tidak mempunyai pengetahuan yang cukup dan latihan bagi menjalankan tugas mereka dengan sempurna. Oleh itu, segala latihan yang diberikan telah dapat memperkukuh lagi taraf pengetahuan yang telah sedia wujud dalam diri para nelayan. Kursus-kursus yang terdapat di Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu terdiri daripada pengendalian dan pengawasan enjin laut, kursus mengenai pelayaran dan peralatan perikanan (Fail (PLPL.K.TR. 1042(23), Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, 13hb. Januari, 1983, hlm.1).

Sejak awal penubuhan Sekolah Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu pada tahun 1961, bagi membangunkan modal insan dalam kalangan nelayan telah melahirkan seramai 1,238 orang nelayan yang terlatih. Berdasarkan kepada jumlah keseluruhan nelayan yang telah mendapat latihan di Sekolah Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, pada tahun 1961, jumlah nelayan yang telah berjaya menamatkan latihan ialah seramai 56 orang. Manakala pada tahun 1962 pula jumlah nelayan yang telah menamatkan latihan ialah seramai 91 orang. Pada tahun 1963, jumlah nelayan ialah seramai 90 orang, pada tahun 1964 pula jumlah nelayan ialah seramai 90 orang. Sementara pada tahun 1965, jumlah nelayan yang telah berjaya menamatkan latihan ialah seramai 85 orang. Pada tahun 1966 pula, jumlah nelayan ialah seramai 87 orang. Pada tahun 1967, jumlah nelayan ialah seramai 60 orang. Pada tahun 1968, jumlah nelayan yang telah menamatkan latihan ialah seramai 60 orang. Pada tahun 1969, jumlah nelayan ialah seramai 58 orang (Fail (PLPL.K.TR. 1042(23), Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, 13hb. Januari, 1983, hlm.1).

Selain itu, nelayan juga telah diberikan penerangan melalui bahan-bahan bercetak seperti akhbar dan majalah. Selain penerangan kepada golongan sasaran seperti nelayan, latihan juga diberikan kepada mereka. Latihan yang telah disediakan bertujuan supaya golongan golongan tersebut mendapat pengetahuan asas dalam teknologi perikanan serta dapat meningkatkan kemahiran mereka dari segi penggunaan teknologi berkenaan (Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi, Dan Peranannya*, 1987, hlm.6).

Pembangunan Infrastruktur dan Penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM)

Bagi memajukan industri perikanan laut Terengganu, jabatan yang bertanggungjawab bagi memperkembangkan industri perikanan laut Terengganu ialah Jabatan Perikanan Terengganu yang berperanan dalam pelaksanaan dan menyediakan kemudahan dan infrastruktur yang diperlukan bagi memodenkan industri perikanan (Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi, Dan Peranannya*, 1987, hlm.1). Perkara tersebut menjadi tanggungjawab Jabatan Perikanan Terengganu dalam menyediakan pelbagai kemudahan termasuk menyediakan pelabuhan perikanan (Fail Prk.Tr.4006. 1967: Rancangan Pembinaan Pelabuhan Perikanan), melakukan penyelidikan, perkembangan dan latihan. Selain itu, bagi pemasaran pula, hasil daripada perikanan pula telah dipasarkan oleh sebuah agensi kerajaan yang dikenali sebagai Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan. Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan merupakan sebuah agensi yang telah dipertanggungjawab agar memasarkan hasil perikanan yang telah diperolehi oleh para nelayan. Penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan bertujuan untuk memudahkan kerajaan memainkan peranan lebih aktif dalam pembangunan industri perikanan. Selain itu, penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan bertujuan untuk

memodenkan perusahaan perikanan di Malaysia. Langkah tersebut dilakukan bagi menjalankan sebilangan projek-projek perikanan terutamanya dalam usaha untuk meninggikan daya pengeluaran dan meningkatkan pendapatan para nelayan (Laporan Jabatan Perikanan: 1987, hlm.1).

Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) merupakan sebuah badan berkanun dibawah Kementerian Pertanian Malaysia yang diperbadankan mengikut Akta 49 atau Akta Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) 1971. Akta tersebut berkuatkuasa bagi negeri-negeri di Semenanjung Malaysia pada 1hb. November, 1971. Penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) bertujuan untuk memperbaiki sosioekonomi nelayan terutamanya bagi mempertingkatkan pendapatan dan memperkembang serta memajukan perusahaan perikanan negara. Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) menjalankan pentadbiran mereka mengikut Seksyen 4, Akta Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) 1971. Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) berfungsi dalam 6 perkara. (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM): 1991: hlm. 21).

Perkara pertama ialah menggalak dan memajukan pengurusan yang cekap dan berkesan mengenai pengeluaran perikanan dan pemasaran ikan. Perkara kedua ialah mengadakan dan menyelia kemudahan-kemudahan kredit bagi pengeluaran ikan dan memastikan supaya kemudahan-kemudahan tersebut digunakan sepenuhnya. Perkara ketiga ialah mengambil bahagian dalam pengeluaran perikanan dan bagi maksud tersebut untuk mengambil bahagian dalam pembinaan bot dan pengeluaran, perbekalan dan kelengkapan ikan. Perkara keempat mengenai menggalak, menggiat, memudah dan mengusahakan kemajuan ekonomi dan sosial Persatuan-Persatuan Nelayan. Perkara kelima ialah mengenai mendaftar, mengawal dan menyelia Persatuan-Persatuan Nelayan dan mengadakan peruntukan mengenai perkara-perkara yang berhubung dengan Persatuan tersebut. Perkara keenam dan terakhir ialah mengawal dan menyelaras pelaksanaan aktiviti-aktiviti yang telah diterangkan seperti perkara pertama sehingga perkara kelima (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) Malaysia: 1991: hlm. 21).

Oleh itu, pelaksanaan program-program pembangunan dibuat secara bersepadu di Kawasan-Kawasan Pembangunan Nelayan (KPN). Sementara kawasan-kawasan yang tidak termasuk dalam kawasan pembangunan nelayan, program pembangunan dilaksanakan melalui Pejabat Negeri Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) (Laporan Tahunan 1991, Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM), Kementerian Pertanian Malaysia, Malaysia, 1991, hlm. 21).

Bagi mencapai matlamat tersebut, kedua-dua agensi kerajaan terdiri daripada Jabatan Perikanan Terengganu dan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) mempunyai matlamat yang sama (Fail (Bil.18.1960), Jabatan Perikanan Terengganu, Rancangan Membantu Nelayan Menerusi Syarikat Bekerjasama).

Oleh itu, bagi memperkukuhkan lagi penyelidikan ini ialah dengan mengadakan temu bual dengan Pegawai Persatuan Nelayan Zon Tengah. Persatuan Nelayan tersebut terletak di Pulau Kambing, Kuala Terengganu. (Temu bual dengan Encik Marzuki pada bulan April 2023.)

Beliau mengatakan bahawa Persatuan Nelayan bertanggungjawab dalam hal ehwal membantu nelayan, kebajikan nelayan, menyelesaikan masalah nelayan, mengadakan perkhidmatan nasihat, menjual minyak diesel kepada pemilik-pemilik bot-bot perikanan. Perkhidmatan nasihat oleh Persatuan Nelayan Zon Tengah ialah dalam aspek penggunaan bot perikanan, penggunaan pukat, perkhidmatan perubahan cuaca ketika nelayan hendak pergi ke laut, termasuk khairat kematian, apabila nelayan mengalami kemalangan di laut. Persatuan Nelayan akan menguruskan khairat kematian tersebut dan diserahkan kepada keluarga nelayan terlibat dalam kemalangan laut tersebut. Hasil daripada temu bual tersebut, Persatuan Nelayan Zon Tengah, Kuala Terengganu berfungsi sebagai pemberi nasihat kepada nelayan menjalankan perniagaan berasaskan daripada hasil perikanan laut Terengganu. Perniagaan di jeti-jeti perikanan Terengganu meliputi syarikat-syarikat enterprise dan syarikat berasaskan Sendirian Berhad. Kebanyakan pemborong dan peruncit hasil perikanan memiliki lesen-lesen perniagaan berbentuk enterprise, sebahagian kecil sahaja yang memiliki lesen perniagaan berasaskan Sendirian Berhad. Sebahagian besar ahli-ahli Persatuan Nelayan Zon Tengah Kuala Terengganu juga menjual air batu dan minyak diesel kepada pemilik-

pemilik bot dan kepada nelayan-nelayan bagi mengisi minyak diesel ke dalam tangki minyak bot-bot perikanan mereka, yang bertujuan untuk menangkap ikan di laut. Air batu diperolehi daripada Kilang Air Batu yang terletak di Pulau Kambing dan Kilang Air Batu di Chendering. Kedua-dua kilang air batu tersebut terletak di Kuala Terengganu. Kilang Air Batu merupakan unit penting dalam industri perikanan laut Terengganu. Melalui temu bual tersebut juga, nelayan-nelayan di Kuala Terengganu, sebahagian besar terdiri daripada nelayan Melayu, sebahagian kecil pula terdiri daripada nelayan Thailand, sejak dahulu lagi. Sementara nelayan-nelayan yang terdapat di Jeti Perikanan Chendering pula sebahagian besar masih terdiri daripada nelayan Melayu. Nelayan asing terdiri daripada nelayan Thailand dan Vietnam. Nelayan asing tersebut bekerja dengan nelayan tempatan atau pemilik bot-bot tempatan. Kehadiran nelayan-nelayan asing tersebut, adalah bagi tujuan menangkap ikan di laut, dalam daerah Kuala Terengganu. Sementara itu, hasil temu bual dengan bekas-bekas nelayan di sekitar Kuala Terengganu, nilai-nilai bot perikanan Terengganu berharga RM400,000.00 yang menangkap hasil perikanan laut dengan menggunakan bubu. Manakala nilai bot perikanan yang berharga RM600,000.00 juga menggunakan bubu dan penggunaan pukut tunda bagi menangkap ikan di laut. Temubual pada 7 Jun 2023. Hasil daripada temu bual dengan Pegawai Persatuan Nelayan Zon Tengah juga, penglibatan golongan nelayan terdiri daripada golongan wanita adalah dalam jumlah yang kecil sahaja. Pada masa 1964 hingga 1984, sebahagian besar golongan nelayan adalah terdiri daripada lelaki, manakala golongan wanita pula berperanan sebagai penyambut kepada kepulangan nelayan. Golongan wanita akan memasak ikan-ikan kecil bagi tujuan untuk mengeringkan ikan-ikan, dan boleh diurus niaga dalam jangka panjang seperti ketika berlaku pertukaran musim monsun timur laut yang melanda Terengganu, bermula pada bulan November dan berakhir pada bulan Mac. Pertukaran musim tersebut berlaku setiap tahun.

Matlamat penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan, menurut S.Selvadurai bertujuan untuk meninggikan taraf ekonomi dan keadaan sosial nelayan, meninggikan pengeluaran ikan dan mewujudkan peluang-peluang pekerjaan kepada penduduk, meninggikan keluaran perkapita dan pendapatan nelayan menerusi kaedah-kaedah menangkap ikan dan pemasaran yang lebih cekap dan moden. Matlamat tersebut bertujuan bagi mengurangkan ketidakseimbangan ekonomi dalam kalangan para nelayan dan mendorong ke arah penubuhan dan perkembangan perusahaan-perusahaan berkaitan dengan industri perikanan (S.Selvadurai: 1978: hlm. 368).

Sejak awal penubuhan, pertubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan lagi, pertubuhan tersebut telah memainkan peranan aktif dalam memajukan industri perikanan di Terengganu. Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan telah melancarkan Projek Pukat Tunda di Kuala Terengganu pada tahun 1973 dan melancarkan bot pelbagai guna di Pulau Redang. Pihak Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan mengadakan rancangan-rancangan atau projek-projek bertujuan bagi membantu para nelayan terutamanya di negeri Terengganu (S.Selvadurai: 1978: hlm. 369).

Oleh itu, bagi memajukan industri perikanan laut Terengganu, pentadbir perikanan Terengganu melancarkan penggunaan pukut tunda bagi membantu nelayan meningkatkan pendaratan ikan di Terengganu. Bagi merealisasikan hasrat tersebut, Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan telah menjalankan projek penangkapan ikan dengan menggunakan peralatan perikanan seperti pukut tunda. Peralatan penangkapan ikan dengan menggunakan pukut tunda telah dilakukan pada tahun 1973. Selain melancarkan projek pukut tunda, Majuikan juga telah melancarkan Projek Bot Serbaguna di Pulau Redang pada tahun 1974. (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, *Projek Penangkapan Ikan Di Pulau Redang* (Usaha sama Di Antara Majuikan Dengan Perbadanan Memajukan Ikhtisad Negeri Terengganu), Kuala Lumpur, 28 Februari 1973, hlm.3).

Pelancaran Projek Bot Serbaguna, merupakan satu projek usahasama antara agensi Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan dengan Perbadanan Ikhtisad Negeri Terengganu. Dalam usahasama tersebut, segala kos pembiayaan Projek Bot Serbaguna ialah sebanyak 50 peratus bagi setiap agensi dan dijalankan dalam dua peringkat. Pada peringkat pertama sebanyak 20 bot telah dilancarkan dan diikuti dengan pelancaran 20 buah bot lagi pada peringkat kedua. Bot-bot

tersebut telah dilengkapi dengan peralatan perikanan seperti peralatan perikanan pukut tunda, peralatan pukut tenggiri, peralatan pukut mengeret dan peralatan pancing. Harga seunit peralatan bagi kegunaan setiap lot ialah berjumlah RM15,000.00 (Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, *Projek Penangkapan Ikan Di Pulau Redang* (Usaha sama Di Antara Majuikan Dengan Perbadanan Memajukan Ikhtisad Negeri Terengganu), Kuala Lumpur, 28 Februari 1973, hlm.3).

Transformasi dalam industri perikanan Terengganu adalah seiring dengan matlamat penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) atau Majuikan adalah bagi meninggikan taraf ekonomi dan keadaan sosial nelayan, meninggikan pengeluaran ikan dan mewujudkan peluang-peluang pekerjaan, meninggikan keluaran perkapita dan pendapatan nelayan menerusi kaedah-kaedah menangkap ikan dan pemasaran yang lebih cekap dan moden. Matlamat tersebut adalah bagi mengurangkan ketidakseimbangan ekonomi dalam kalangan para nelayan dan mendorong ke arah penubuhan dan perkembangan perusahaan-perusahaan berkaitan (S.Selvadurai, *Pertanian Di Semenanjung Malaysia*, Kementerian Pertanian Malaysia, Kuala Lumpur, 1978, hlm. 368).

Sejak awal penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) lagi pertubuhan ini telah memainkan peranan aktif. Seiring dengan penubuhan Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM) oleh Jabatan Perikanan Terengganu. Jabatan Perikanan Terengganu pula adalah sebuah jabatan yang bertanggungjawab dalam melaksanakan dan menyediakan kemudahan dan infrastruktur yang diperlukan bagi memodenkan industri perikanan. (Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi dan Peranannya*, 1987, hlm.1). Selain itu, Jabatan Perikanan juga berperanan sebagai penyedia pelbagai kemudahan termasuk menyediakan sebuah pelabuhan perikanan. (Fail Prk.Tr.4006.1967, Rancangan Pembinaan Pelabuhan Perikanan).

Oleh kerana Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia adalah merupakan sebuah agensi yang telah dipertanggungjawabkan agar memasarkan hasil daripada perikanan laut, keadaan tersebut memudahkan kerajaan memajukan industri perikanan laut di samping dapat memodenkan lagi industri perikanan laut, serta dapat meninggikan taraf dan membantu memajukan pendapatan nelayan (Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi dan Peranannya*, 1987, hlm ,1).

Penubuhan Syarikat Bekerjasama-Sama

Oleh kerana sejumlah besar orang Terengganu suatu masa dahulu bekerja sebagai nelayan atau menjadi orang “kelaut”, maka negeri ini kekal dipengaruhi oleh imej tersebut. Mengikut perangkaan 1980, jumlah nelayan ialah sekitar 12,000 orang. Sektor perikanan kekal bertahan dan berkeupayaan menyumbang kepada ekonomi negeri. Dengan jumlah bot yang dimiliki sekitar 3,000 buah yang dimiliki oleh nelayan dengan pendaratan ikan mencecah 100,000 metrik tan setahun, menjelaskan komitmen mereka untuk meneruskan kehidupan tradisional ini. Kegigihan mereka membelah laut, sesetengah mereka pergi ke laut seawal pukul 4.30 pagi dan kadangkala terpaksa berdepan dengan persaingan nelayan asing di laut, dan seringkali terdedah kepada manipulasi “orang tengah” dan “taukeh” di darat, menunjukkan bahawa mereka tidak mempunyai pilihan lain melainkan menjalankan aktiviti kelaut. “Kelaut” sebagai suatu aktiviti tradisional yang telah memberi nama kepada negeri ini, kerana kesanggupan nelayan keluar untuk menangkap ikan dengan sasaran untuk mendapat hasil tangkapan yang banyak dan menikmati kehidupan yang lebih selesa (Khadijah Akmal Muhamed, *‘Orang Kelaut’-Kehidupan Sebagai Nelayan*, (dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arab Tuju*, Edisi Baharu, Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu, 2020, hlm. 217).

Kesedaran kepada perlunya penubuhan syarikat bekerjasama-sama untuk meningkatkan taraf hidup dan pendapatan dalam sektor pertanian dapat dilihat dengan penglibatan para petani dan kesungguhan kerajaan dalam penubuhan Bank Pejabat Kemajuan Bekerjasama-sama Terengganu pada tahun 1954. Berikut merupakan penubuhan syarikat-syarikat oleh kerajaan bagi mengatasi masalah petani. Pada tahun 1956, terdapat 28 syarikat-syarikat yang telah ditubuhkan dan bertambah kepada 55 jenis syarikat pada tahun 1957. Syarikat-syarikat tersebut terdiri daripada syarikat jimat cermat dan pinjam meminjam, syarikat kedai, syarikat kampung minjam meminjam, syarikat membuka tanah, syarikat kilang padi, syarikat nelayan, persatuan syarikat-syarikat nelayan Pantai Timur dan Bank Persatuan-Persatuan Nelayan Bekerjasama-sama Terengganu (Khairil

Khalid, *Ekonomi Pertanian Orang Melayu Di Terengganu, 1956-1990: Dasar, Pelaksanaan Dan Kesan*, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2016, hlm.179).

Dalam sektor perikanan pula, bagi mengatasi masalah kemiskinan nelayan, terdapat pelbagai strategi baharu. Strategi bagi membasmi kemiskinan terdapat dalam Laporan Jawatankuasa Penyelidikan Industri Perikanan pada 1 dan 2 Jun 1955, menyatakan bahawa sektor perikanan merupakan sektor yang menyumbang kepada pendapatan terendah kepada nelayan dan negara. Matlamat perikanan negara masih tidak berubah iaitu menambah bilangan tangkapan ikan untuk kegunaan orang ramai, meningkatkan mutu dan taraf hidup nelayan. Permintaan dan pasaran ikan, terutama ikan segar adalah terbuka luas bagi meningkatkan pendapatan mereka. Tambahan pula, Jabatan Perikanan sentiasa berusaha untuk mengatasi masalah nelayan dan meningkatkan kecekapan nelayan dalam industri penangkapan ikan. Lebih daripada 30,000 orang penduduk di negeri Terengganu ini bergantung hidup kepada sektor perikanan. (Khairil Khalid, *Ekonomi Pertanian Orang Melayu Di Terengganu, 1956-1990: Dasar, Pelaksanaan Dan Kesan*, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2016, hlm.191).

Bagi meningkatkan penghasilan tangkapan ikan, penggunaan enjin "tidur" jenis diesel telah meningkat kepada 110 buah motobot pada tahun 1959. Disebalik penggunaan teknologi moden, penggunaan perahu masih penting kepada nelayan ketika itu. Sejumlah 3,706 perahu dan bot nelayan telah didaftarkan hingga 30 November 1962. Daripada jumlah tersebut, 119 buah terdiri daripada motobot-motobot baharu yang memakai enjin "tidur" jenis diesel dan dua buah perahu baharu yang memakai enjin sangkut. Oleh itu, daripada jumlah perahu nelayan itu, sebanyak 1,165 buah adalah perahu yang berjentera dan 2,541 buah pula masih menggunakan layar. Penggunaan perahu tradisional yang ada tidak sesuai untuk menggunakan sistem enjin sama ada enjin di dalam atau enjin sangkut. Oleh itu, para nelayan perlu mengubah cara penangkapan ikan supaya dapat meningkatkan pendapatan mereka. Oleh itu, dengan menggunakan bot berenjin, para nelayan di Terengganu dapat menangkap ikan di luar kawasan 35 batu nautika dari pantai. Para nelayan juga diberikan pengetahuan perikanan secara saintifik dengan kursus-kursus yang dianjurkan di bawah Rancangan Colombo yang menggunakan tenaga pengajar dari Jepun. Kerajaan juga telah menimbang untuk menubuhkan sebuah jabatan yang menguruskan berkait dengan perikanan. Selain itu, mereka boleh menangkap ikan dalam jarak yang lebih jauh dari pantai dan mampu memperoleh hasil tangkapan yang lebih baik dan dapat membawa balik dengan cepat untuk dipasarkan dengan lebih awal berbanding nelayan yang menggunakan pendayung atau layar. Penggunaan bot nelayan berenjin adalah satu realiti baharu nelayan yang dapat mengubah dimensi daripada nelayan tradisional kepada nelayan moden. Hal ini sedemikian kerana mereka yang menggunakan bot berenjin dapat mengatasi masalah cuaca, seperti angin dan dapat bergerak dengan lebih cepat untuk berlindung daripada ribut, kemudahan pemasaran hasil tangkapan dan sebagainya (Khairil Khalid, *Ekonomi Pertanian Orang Melayu Di Terengganu, 1956-1990: Dasar, Pelaksanaan Dan Kesan*, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2016, hlm. 192-193).

Dalam perkembangan industri nelayan, perkembangan dalam teknologi dan kecekapan penangkapan hasil laut sejak tahun 1926 tidak banyak berubah. Hal ini sedemikian disebabkan perubahan dalam sektor nelayan agak sukar dilakukan di Tanah Melayu kerana teknologi barat yang dibawa tidak sesuai untuk nelayan tempatan. Peralatan dan teknologi tersebut hanya untuk penyelidikan perikanan Barat dan mendapati peralatan tersebut tidak boleh digunakan dalam struktur laut di Tanah Melayu. Tangkapan ikan di Barat, bergantung kepada ikan-ikan yang dijumpai di dasar laut atau yang berdekatan dengan laut. Manakala ikan-ikan yang terdapat di kawasan iklim panas bukan sahaja sedikit bahkan terdapat banyak batu karang yang menyukarkan penggunaan peralatan pukat sepenuhnya.

Bagi mengatasi masalah pukat, penukaran menggunakan benang-benang tiruan (*synthetic*) untuk pukat-pukat yang berkualiti telah dipertingkatkan. Percubaan menggunakan pukat hanyut, pukat tenggelam dan pukat yang dibuat dengan menggunakan benang-benang tiruan (*synthetic netting*) telah berjaya menambahkan pengeluaran. Dengan kejayaan tersebut, ramai nelayan beralih dengan menggunakan peralatan yang menggunakan benang buatan. Manakala pada tahun-tahun sebelumnya, pukat-pukat jerut bilis, pukat hanyut dan pukat laut dalam sahaja yang menggunakan

benang-benang tersebut. Hasilnya, jumlah tangkapan yang diperoleh dari bulan Januari hingga 30 November 1962 sebanyak 432,480 pikul. Manakala dengan penggunaan 160 bidang pukut tangkol telah berjaya menangkap sebanyak 172,896 pikul ikan-ikan seperti ikan selayang, tamban beluru, selar kuning dan kembung. Peningkatan hasil tangkapan juga dikaitkan dengan kemudahan Jeti Perikanan Pasar Payang yang merupakan antara tempat pendaratan ikan yang lebih baik. Dalam tahun 1962, sebanyak 11,630 pikul ikan telah dieksport ke Kuala Lumpur dan Kelantan melalui jeti tersebut berbanding dengan 3,720 pikul pada tahun sebelumnya. (Khairil Khalid: 2016: hlm. 193-194).

Persatuan Nelayan

Perkembangan selepas zaman kolonial British dalam industri perikanan laut Terengganu ialah dengan penubuhan Persatuan Nelayan. Persatuan Nelayan telah ditubuhkan pada tahun 1972. Penubuhan tersebut adalah sejajar dengan termaktubnya Akta Persatuan Nelayan No.44 1971. (Majuikan, *Objektif Tugas Dan Kuasa-Kuasa Majuikan*, Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, Kuala Lumpur, 1978, hlm.13). Oleh itu, dalam perkara yang berkaitan dengan organisasi pula, Persatuan Nelayan telah dikendalikan oleh Pengurus Besar dan dibantu oleh seorang pembantu yang bertanggungjawab kepada Pengarah Perikanan Negeri, Pengurus Besar melakukan pekerjaan berdasarkan kepada arahan dan nasihat daripada Lembaga Pengarah Persatuan. Berdasarkan kepada tujuan asal penubuhan Persatuan Nelayan, ahli Lembaga Pengarah mesti sekurang-kurangnya dua pertiga daripada mereka berasal dalam kalangan mereka yang menjadi “nelayan tulen”. Penubuhan Persatuan Nelayan adalah seiring dengan usaha bagi meningkatkan taraf ekonomi dan sosial para nelayan. (S.Selvadurai: 1978: hlm. 370). Keahlian Persatuan Nelayan terbuka kepada semua nelayan, pemproses ikan, peniaga-peniaga ikan dan kepada mereka yang telah memperolehi 60 peratus atau lebih hasil daripada pendapatan dalam industri perikanan laut (S.Selvadurai: 1978: hlm. 369).

Dagangan membeli minyak diesel dan air batu bagi pihak nelayan kerana para nelayan telah menjual hasil tangkapan ikan mereka melalui dagangan tersebut. Selain itu, sebagai modal pusingan, dagangan telah menggunakan hasil pembayaran melalui penjualan ikan oleh nelayan terlebih dahulu sebelum diserahkan kepada Persatuan Nelayan. Mengikut kelazimannya, pembayaran dilakukan berdasarkan kepada tuntutan Persatuan Nelayan. Kadar bayaran yang ditetapkan ialah sebanyak RM450.00 dan merupakan sebahagian daripada jumlah keseluruhan yang dikenakan sebanyak RM500.00. Walau bagaimanapun, baki daripada jumlah pembayaran tersebut yang berjumlah RM50.00 telah dijadikan sebagai modal pusingan oleh dagangan (Lapuran Mesyuarat Agung Persatuan Nelayan Kuala Terengganu Ke 2, hlm. 27).

Transformasi dalam industri perikanan laut Terengganu tersebut dapat dilihat apabila Persatuan Nelayan juga berperanan sebagai penyelia kepada aktiviti-aktiviti ekonomi di pusat perikanan dengan tujuan untuk meningkatkan peluang-peluang pekerjaan dalam kalangan nelayan, menyelia dan menyediakan semua perkhidmatan asas yang diperlukan oleh perusahaan perikanan seperti bekalan minyak, bekalan air batu, pemasaran, kredit, pengiraan dan pemprosesan ikan. Selain itu, matlamat penubuhan Persatuan Nelayan ialah memberi dan menggalakkan semangat kerjasama dan berjimat cermat dalam kalangan para nelayan. Matlamat lain yang terdapat dalam Persatuan Nelayan ialah dengan mengadakan kemudahan pinjaman untuk para nelayan dan menggunakan modal dalam kalangan ahli sebagai tabung pelaburan dalam perusahaan perniagaan. Persatuan Nelayan juga berperanan untuk meningkatkan pelajaran dan latihan kepada para nelayan dalam perkara mengenai kaedah penangkapan ikan secara moden supaya tangkapan ikan dan pendapatan nelayan mengalami pertambahan, di samping menyediakan perkhidmatan perkembangan kepada industri perikanan laut dan meningkatkan daya kepimpinan serta semangat muhibah dan bersatu padu dalam kalangan para ahli Persatuan Nelayan (S.Selvadurai, *Pertanian Di Semanjung Malaysia*, Kementerian Pertanian Malaysia, Kuala Lumpur, 1978: 370.)

Jabatan Perikanan Terengganu bertanggungjawab dalam keseluruhan pentadbiran, pengurusan, dan kemajuan yang berkaitan dengan industri perikanan. Tanggungjawab tersebut sejajar dengan matlamat Jabatan Perikanan Terengganu yang bertujuan bagi meningkatkan jumlah tangkapan ikan dan pengeluaran ikan. Oleh itu, Jabatan Perikanan Terengganu juga mempunyai

matlamat bagi menjamin agar sumber perikanan tidak lagi mengalami kemerosotan dan dapat meningkatkan jumlah pengeluaran ikan, mengurangkan pergantungan kepada pengimportan ikan dan meningkatkan pendapatan industri perikanan ke tahap yang paling maksima secara berkesan. (Laporan Jabatan Perikanan: 1987: hlm.1).

Oleh itu, secara kesimpulannya, penubuhan Persatuan Nelayan telah memantapkan lagi industri perikanan laut Terengganu. Penubuhan pertubuhan tersebut adalah sejajar dengan keperluan bagi membantu golongan nelayan, dalam meningkatkan pendapatan mereka, memudahkan mereka untuk memasarkan hasil tangkapan mereka, membuat pinjaman bank, di samping kemudahan subsidi. Bagi memajukan dan memantapkan industri perikanan laut Terengganu, terdapat kemajuan dalam aspek teknologi perahu dan bot perikanan laut. Berikut merupakan teknologi perahu dan bot perikanan bagi memantapkan industri perikanan laut Terengganu.

Teknologi perahu dan bot perikanan

Teknologi perikanan telah mengalami perubahan apabila penggunaan enjin diperkenalkan sekitar tahun 1950-an. Tukang-tukang perahu Terengganu mula mengubahsuai struktur perahu bagi membolehkan enjin digunakan. dengan pengenalan kepada penggunaan enjin kepada perahu-perahu yang digunakan oleh nelayan, telah melahirkan bot atau juga dikenali sebagai motor dalam kalangan masyarakat Terengganu. Oleh itu, perahu-perahu yang dihasilkan oleh tukang-tukang Terengganu bukan sahaja digunakan oleh nelayan Terengganu, malah juga digunakan oleh nelayan-nelayan negeri lain seperti di Kelantan, Pahang dan Johor. Pada sekitar tahun 1970an tukang-tukang perahu Terengganu mula menerima tempahan membina perahu daripada bangsa asing dari Eropah, Australia, dan Amerika. (Mohd. Yusof Abdullah, *Perahu, Pelaut Dan Pelayaran*, (dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arab Tuju*, Edisi Baharu, Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu, 2020, hlm.214).

Perkembangan perikanan Terengganu telah mengalami perkembangan pesat seiring dengan penghasilan teknologi perahu dan bot perikanan. Perkembangan ini selaras dengan peredaran zaman kerana kewujudan budaya berfikir dan perkembangan ilmu pengetahuan dalam penghasilan teknologi perahu dan bot perikanan. Oleh itu, walaupun penghasilan perahu merupakan satu kerja yang rumit. Perahu Melayu dihasilkan oleh orang yang berkemahiran dan mempunyai pengalaman bekerja bermula daripada tugas bawahan. Kehebatan orang Melayu membina perahu besar merupakan satu contoh penguasaan ilmu orang Melayu dalam bidang teknologi (Mohd Rohaizat Abdul Wahab, Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, Zuliskandar Ramli, Ros Mahwati Ahmad Zakaria, Hasnira Hassan, Norlelawaty Haron & Sharifah Nur Izzati Sayed Hasan (Dlm; Abdul Latif Samian, Nazri Muslim): 2014: hlm.173).

Dengan itu, penciptaan perahu adalah selaras dengan kesesuaian dan situasi penggunaan perahu tersebut, bagi tujuan untuk menangkap ikan di laut. Penciptaan perahu adalah bagi menampung alunan ombak dan ketahanan bagi menghadapi air masin dalam tempoh yang lama. Oleh itu, menyebabkan pembuatan dan penciptaan perahu bagi tujuan penangkapan ikan adalah mengambil masa yang agak lama bagi membina, menyiapkan dan menyempurnakan sesebuah perahu dan bot perikanan tersebut, supaya menjadi lebih lengkap dan dapat digunakan, tanpa memiliki sebarang kekurangan dalam aspek pembinaan perahu dan bot perikanan tersebut.

Teknologi perahu yang digunakan oleh nelayan Terengganu seterusnya ialah terdapat tiga jenis kolek yang dihasilkan. Kolek yang paling besar dikenali sebagai kolek lincang yang digerakkan dengan menggunakan dua bidang layar dan pengayuh. Perahu ini digunakan untuk menangkap ikan, mengangkut barang dari perahu besar ke darat dan kadang kala digunakan untuk perlumbaan pada hari-hari kebesaran. Perahu kolek yang sederhana ukurannya dinamakan kolek kuel. Kebanyakan perahu jenis ini menggunakan satu layar dan pengayuh dan digunakan untuk menangkap ikan. Kolek yang paling kecil dikenali sebagai kolek pengair atau pengail. Perahu kolek jenis ini dari segi bentuk adalah seakan anak bulan sehari. Oleh sebab itu, perahu jenis ini juga dikenali sebagai kolek sehari bulan. Perahu jenis ini digunakan untuk menangkap ikan di kawasan yang hampir dengan

pantai (Mohd. Yusof Abdullah: (dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arab Tuju*, Edisi Baharu, Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu: 2020: hlm. 213).

Oleh itu, daripada reka bentuk perahu yang berbentuk melengkung tukang perahu dengan daya kreatif dan inovatif telah mencipta jenis perahu yang lebih laju dan menggunakan lunas yang lurus. Dengan demikian, wujud beberapa jenis perahu baharu seperti perahu payang yang merupakan perahu nelayan tradisi yang paling besar. Perahu jenis ini menggunakan dua bidang layar yang dikenali sebagai layar topan di hadapan dan layar agong di belakang dan pengayuh. Perahu ini dikenali sebagai payang kerana perahu ini dibina di Kampung Payang Setiu. Perahu payang ini telah digunakan untuk menangkap ikan, membawa barang-barang dagangan dan juga untuk perlumbaan pada hari kebesaran sultan (Mohd. Yusof Abdullah: (dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arab Tuju*, Edisi Baharu, Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu: 2020: hlm. 213).

Perahu nelayan lain yang dibina dan digunakan di Terengganu ialah perahu sekoci. Perahu ini dibina dalam berbagai saiz dan sangat popular dalam kalangan nelayan bukan sahaja di Terengganu malahan di negeri Kelantan. Perahu-perahu yang dihasilkan memperlihatkan kemahiran dan kehalusan seni bina tradisional. Tukang-tukang dapat menimbal papan menjadi badan perahu tanpa menggunakan peralatan canggih tetapi perahu-perahu masih kukuh dan stabil di air. Mereka juga membina perahu-perahu tersebut tanpa menggunakan sebarang catatan atau pelan. Pelbagai bentuk dan jenis perahu yang dihasilkan merupakan hasil gabungan kemahiran seni pertukangan kayu dan juga kepandaian teknologi nautikal yang berkembang subur dalam masyarakat Melayu di seluruh Alam Melayu sejak dahulu lagi (Mohd. Yusof Abdullah: (dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arab Tuju*, Edisi Baharu, Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu: 2020: hlm.213-214).

Teknologi perikanan telah mengalami perubahan apabila penggunaan enjin diperkenalkan sekitar tahun 1950-an. Tukang-tukang perahu Terengganu mula mengubahsuai struktur perahu bagi membolehkan enjin digunakan. dengan pengenalan kepada penggunaan enjin kepada perahu-perahu yang digunakan oleh nelayan, telah melahirkan bot atau juga dikenali sebagai motor dalam kalangan masyarakat Terengganu. Oleh itu, perahu-perahu yang dihasilkan oleh tukang-tukang Terengganu bukan sahaja digunakan oleh nelayan Terengganu, malah juga digunakan oleh nelayan-nelayan negeri lain seperti di Kelantan, Pahang dan Johor (Mohd. Yusof Abdullah 2020: 214).

Pembuatan bot perikanan laut Terengganu juga telah diusahakan oleh Abdullah Muda. Kemahiran yang telah dimiliki oleh beliau dalam pembuatan bot perikanan laut telah membantu para nelayan tempatan. Beliau telah mengikuti kursus yang dianjurkan oleh “*Rural and Industrial Development Authority*” (RIDA) di Pusat Latihan Membuat Bot pada tahun 1960-an. Pembuatan bot oleh Abdullah Muda bertempat di Pulau Duyung, Kuala Terengganu, Terengganu. Abdullah Muda berasal dari Pulau Duyung Besar, Kuala Terengganu, Terengganu (Akhbar Utusan Malaysia: 1.11.1996: Sumbangan Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu). Pulau Duyung merupakan sebuah perkampungan nelayan yang terdapat di Kuala Terengganu. Bot-bot perikanan laut Terengganu juga menggunakan kayu cengal yang dibina oleh Abdullah Muda di Pulau Duyung. (New Straits Times : 2 Mac 2000 : Sumbangan Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu).

Penubuhan Jabatan Perikanan Terengganu

Bagi memantapkan industri perikanan laut Terengganu, sebuah jabatan kerajaan yang dikenali sebagai Jabatan Perikanan Terengganu telah ditubuhkan bagi membantu industri perikanan laut Terengganu. Perkembangan perikanan laut Terengganu, selepas zaman kolonial British, apabila Jabatan Perikanan memainkan peranan aktif dengan kerjasama Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM), dari segi penyediaan latihan kepada para nelayan laut dalam (Fail LKIM.,KT.No. 0090 : Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia : Majuikan Kuala Terengganu).

Oleh itu, bagi menggalakkan perkhidmatan pembangunan tersebut, latihan telah diadakan bagi kumpulan sasaran terdiri daripada golongan nelayan bertujuan supaya golongan tersebut mendapat pengetahuan asas dalam teknologi perikanan serta dapat meningkatkan kemahiran mereka dari segi penggunaan teknologi berkenaan. Kursus-kursus yang ditawarkan seperti ilmu pelayaran, penyelenggaraan dan pengawasan enjin diesel serta sokongan teknologi dalam industri perikanan amat penting bagi memantapkan lagi industri perikanan laut Terengganu (Laporan Jabatan Perikanan : 1987 : hlm. 6-7).

Berdasarkan kepada penerangan dan peranan Jabatan Perikanan Terengganu menunjukkan bahawa telah wujud proses perkembangan bagi memajukan dan menjayakan industri perikanan laut Terengganu terutamanya dalam penyusunan organisasi sangat unik dan secara tak langsung dapat membantu nelayan di Terengganu di samping dapat membantu memperkembangkan lagi industri perikanan laut di Terengganu.

Selain itu, perkembangan selanjutnya dapat dilihat apabila Jabatan Perikanan Terengganu mengadakan kerjasama dengan Jepun bagi penghasilan makanan seperti "kasobushi" merupakan ikan tongkol yang disalai dan dieksport ke Jepun. Hasil kerjasama tersebut, telah membuka peluang pekerjaan kepada rakyat Terengganu (Fail Prk.Tr.1609 (NF): 1970: Fail Kajian Sumber-Sumber Perikanan) serta penghasilan barangan yang dijenamakan sebagai teknologi Otoshimi dan produk Otoshimi (Rokiah Mohamad, Che Rohani Awang, Faridah Mohd. Som, et all: 2007: hlm.1). Berdasarkan kepada perkembangan industri perikanan laut Terengganu, jelas menunjukkan bahawa terdapat beberapa kerjasama bagi memajukan dan meningkatkan pendapatan dalam sektor perikanan laut Terengganu. Oleh itu, kerjasama telah dijalankan bagi memperkembangkan sektor perikanan laut Terengganu. Dengan perkembangan sektor perikanan laut telah menyebabkan meningkatnya sumber pendapatan dalam sektor perikanan di Terengganu. Dengan itu, perkembangan dalam industri perikanan laut ini dapat dilihat melalui hasil dapatan kajian.

DAPATAN KAJIAN

Hasil kajian ini juga memberikan fokus utama perkembangan industri perikanan laut di negeri Terengganu. Penglibatan penduduk negeri Terengganu, dalam industri perikanan laut sangat dipengaruhi oleh kedudukan geografi yang terletak di pesisiran pantai. Kedudukan geografi telah menyebabkan, penduduk di negeri Terengganu terutamanya penduduk lelaki melakukan pekerjaan menangkap ikan (Muhammad Salleh bin Haji Awang : Mac/April 1992 : hlm.13).

Sebuah lagi kajian lepas oleh seorang sarjana tempatan yang bernama Nor Hayati Sa'at, yang bertajuk "*Mobiliti Sosial Dalam Kalangan Komuniti Pesisir Pantai: Kajian Kes Di Kuala Terengganu*". (Nor Hayati Sa'at : 2011 : hlm. 95). Dalam artikel ini, membincangkan mengenai komuniti pesisir pantai. Komuniti pesisir pantai dan pulau menduduki tempat istimewa dalam sejarah mereka di negeri Terengganu dan Kelantan. Mereka pernah menjadi pedagang dan pelaut, di samping menjadi nelayan dan tukang kraf tangan. Melalui artikel ini, menunjukkan bahawa dalam dua dekad lebih ini, proses modenisasi berkembang pesat dan memberi kesan mendalam ke atas komuniti pesisir pantai. Artikel ini dapat dijadikan rujukan kepada penyelidik mengenai sejarah sosioekonomi masyarakat Terengganu pada asalnya bukan sahaja merupakan tukang kraf tangan sahaja, sebaliknya juga merupakan seorang pedagang dan pelaut (Nor Hayati Sa'at : 2011: hlm. 95)

Sebuah lagi kajian lepas dijadikan sebagai rujukan dalam industri perikanan laut merupakan sebuah penyelidikan tesis yang telah dihasilkan oleh Ruhaizan binti Sulaiman @ Abd. Rahim yang bertajuk *Perusahaan Hasil Perikanan Masyarakat Melayu Pesisir Di Terengganu 1910-1941* (Ruhaizan binti Sulaiman @ Abd. Rahim: 2018) membincangkan mengenai perkembangan sejarah ekonomi negeri Terengganu dengan memberi tumpuan ke atas perusahaan hasil perikanan masyarakat Melayu pesisir di Terengganu dari tahun 1910 hingga 1941. Selain itu, perbincangan juga mengenai latar belakang, aspek yang mempengaruhi, isu dan cabaran serta langkah-langkah yang dilakukan ke arah memajukan perusahaan hasil perikanan. Terdapat lapan langkah. Pertama, menubuhkan Jawatankuasa Perniagaan Ikan Negeri Terengganu. Kedua, peranan Pejabat Tanah Dan Galian. Ketiga, mewujudkan Pameran Dan Pertunjukan. Keempat, memperkenalkan Undang-

Undang Ikan. Kelima, peranan Pejabat Shahbandar dan Undang-Undang Shahbandar dari segi mengeluarkan Pas Belayar dan Bayaran Cukai Laboh Batu. Keenam, peranan Pejabat Kastam. Ketujuh, peranan Lembaga Kesihatan dan Pejabat Bandaran Terengganu. Kelapan, peranan Pejabat Perikanan Negeri-Negeri Selat (NNS), dan Negeri-Negeri Melayu Bersekutu (NNMB) (Ruhaimin binti Sulaiman @ Abd. Rahim: 2018). Oleh itu, bagi memantapkan perikanan laut Terengganu terdapat beberapa bahagian bagi melaksanakan dan menyempurnakan pelaksanaan sehingga berjaya sampai kepada golongan yang terlibat dalam industri perikanan laut Terengganu.

KESIMPULAN

Perkembangan perikanan laut Terengganu telah mengalami beberapa perkara yang membawa kepada perkembangan industri perikanan laut tersebut. Mengikuti sejarah perkembangan penglibatan penduduk Terengganu yang terlibat dalam industri perikanan laut Terengganu, berdasarkan kepada perkara yang telah diteliti, jelas bahawa keterlibatan anggota masyarakat Terengganu dalam sektor perikanan kerana kedudukan negeri Terengganu yang terletak di pesisiran pantai dan tempat tinggal penduduk yang terletak di sepanjang pantai dan muara-muara sungai Terengganu. Oleh itu, berdasarkan kepada kedudukan dan faktor alam tersebut, menyebabkan pemikiran masyarakat Melayu Terengganu, yang merupakan penduduk dominan negeri Terengganu, memikirkan bahawa untuk meneruskan kehidupan dengan mencari rezeki di laut. Dengan itu, memandangkan bahawa laut adalah luas, pemikiran masyarakat bahawa segala rezeki atau punca rezeki boleh didapati di laut. Berdasarkan kepada situasi sedemikian, menyebabkan sebahagian besar penduduk di Terengganu terlibat dengan industri perikanan laut. Fenomena ini menyebabkan berlakunya perkembangan dalam industri perikanan laut Terengganu. Berikut merupakan perkembangan dalam industri perikanan laut Terengganu. Perkembangan perikanan laut Terengganu dalam tempoh yang dikaji dapat dilihat dalam tiga tahap. Tahap-tahap perkembangan perikanan laut, terdiri daripada perkembangan pada tahun 1960-an, 1970-an dan 1980-an. Industri perikanan laut amat penting bagi masyarakat di negeri Terengganu kerana industri ini merupakan salah satu pekerjaan utama bagi penduduk yang tinggal di kawasan pesisiran pantai. Selain itu, ikan juga merupakan salah satu sumber perdagangan, sumber protein, makanan asas penduduk dan pendapatan. Oleh itu, kajian ini perlu dilakukan agar dapat mengenal pasti segala permasalahan peranan pelaksana dasar yang terdapat dalam industri perikanan laut. Kajian perlu dilakukan untuk menilai sejauh mana permasalahan peranan pelaksana dasar bagi industri perikanan laut di negeri Terengganu, dalam usaha untuk meningkatkan dan memajukan industri perikanan laut di negeri Terengganu agar setanding dengan industri perikanan laut di negeri-negeri di Pantai Barat Semenanjung Malaysia.

Oleh itu, segala tindakan yang diambil oleh agensi perikanan telah membawa kepada kemajuan industri perikanan laut kerana melalui perancangan yang rapi telah menyebabkan para nelayan menerima segala program yang telah dilakukan oleh agensi perikanan bagi meningkatkan sosioekonomi para nelayan di Kuala Terengganu. Pada kebiasaannya, para nelayan di negeri Terengganu telah menjadikan kawasan petempatan atau tempat tinggal mereka berhampiran dengan kawasan yang terletak di pesisiran pantai. Pada musim tengkujuh, yang dibawa oleh angin monsun timur laut, yang berlaku pada bulan November sehingga bulan Mac, penduduk yang menjadi nelayan tidak dapat pergi ke laut bagi menangkap ikan, menyebabkan pendapatan nelayan telah berkurangan dan pendapatan yang telah diperolehi oleh mereka ialah sekitar lapan ringgit sahaja. Oleh kerana keadaan laut bergelora telah menyebabkan para nelayan melakukan aktiviti lain seperti aktiviti pemprosesan dan pengeringan ikan. Secara kesimpulannya, perkembangan industri perikanan laut Terengganu melalui beberapa perkembangan bagi memajukan, memantapkan industri dan bagi membantu para penduduk terutamanya yang terlibat dalam pekerjaan menangkap hasil perikanan laut. Perkembangan tersebut, adalah seiring dengan peredaran semasa yang memerlukan kepakaran dan pemindahan ilmu pengetahuan kepada mereka yang terlibat dalam industri perikanan laut Terengganu.

RUJUKAN

- Abdul Rahman Embong. 2012. Mengungkapkan Sejarah Kesultanan Terengganu, 1708-2008: Sejarah Sebagai Guru Dan Beban Tanggungjawab. Dlm. *Terengganu Merentasi Tiga Abad: Kesultanan, Politik, Ekonomi, Agama, Dan Budaya*, hlm.29. Kuala Terengganu, Terengganu: Penerbit Yayasan Diraja Sultan Mizan.
- Abdullah bin Abdul Kadir Munshi. 1965. *Kesab Pelayaran Abdullah*. Singapura: Malaysia Publications Limited.
- Utusan Malaysia, 1.11.1996. Sumbangan Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu. *Akbar Utusan Malaysia*, Khamis, 17 Jun, 2010.
- Azmi Fitrissia. 2013. Industri Perikanan Laut Di Bagan Siapi Api 1871-1998. Tesis Doktor Falsafah, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- C.A.Gibson. 1954. The Boats Of Local Origin Employed In The Malayan Fishing Industry. *Journal Malayan Branch* (Volume XXVII). Pt 2, Published June, 1954 (No.166). Papers On Malayan Fishing Methods.
- Dietrich Sahrhage dan Johannes Lundbeck. 1992. *A History Of Fishing*. Heidelberg, Germany Springer-Verlag Berlin.
- E.C. Paul. 1987. *Fisheries Development And The Food Needs Of Mauritius*. Netherlands: A.A. Balkema.
- Fail (Bil.18.1960), Jabatan Perikanan Terengganu, Rancangan Membantu Nelayan Menerusi Syarikat Bekerjasama.
- Fail (D/IN/100/66A, 1967), Jabatan Perikanan Terengganu, *Mengenai Penggunaan Pukat Harimau*.
- Fail (KTN.FISH 4-52), Jabatan Perikanan Terengganu 1952, Monthly Report For Fishing Activities.
- Fail (LKIM., KT.No. 0090), Fail Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, Majuikan Kuala Terengganu.
- Fail (N.E.Fish:100/53 Pt.II.1958), Fail Jabatan Perikanan Terengganu Fail Lisencing Of Fishing Boats Terengganu.
- Fail (PLPL.K.TR. 1042(23), Pusat Latihan Perikanan Laut, Seberang Takir, Kuala Terengganu, 13hb. Januari, 1983, hlm.1.
- Fail (Prk. Tr.4006). Jabatan Perikanan Terengganu 1967. Rancangan Pembinaan Pelabuhan Perikanan.
- Fail (Prk.Tr.22 Bhg.8(28), Jabatan Perikanan Terengganu 1969, Fail Laporan Tahunan, 1968, Terengganu.
- Fail (S.U.K.TR 364/59), Setiausaha Kerajaan Terengganu Federation Of Malaya, Department Of Fisheries Report For The Month Of January, 1959, Pejabat Perikanan Persekutuan, Penyata Bulanan 1959, hlm.6.
- Fail Bil.6.1960, Fail Statistic Of Fish Production In Rice Fields (Freshwater Fish Culture).
- Fail LKIM., KT.No.0090, Majuikan Kuala Terengganu.
- Fail LKIM., No.0090, “*Slipway*”, dalam simpanan Majuikan Kuala Terengganu.
- Fail Prk.Tr.1609(NF).1970. Fail Kajian Sumber-Sumber Perikanan.
- Fail S.U.K.Tr.(Gen).818, Fishing Industry, 1956.
- Fail Setiausaha Kerajaan Terengganu (S.U.K.TR 364/59), Federation Of Malaya, Department Of Fisheries Report For the Month Of January, 1959, Pejabat Perikanan Persekutuan, Penyata Bulanan 1959, hlm.6.
- Fail Setiausaha Kerajaan Terengganu (S.U.K.TR). (YP).1063/1. Jawatankuasa Kecil “Rancangan Tanaman Padi Nelayan Terengganu”.
- Harold K. Hagen. 1967. *A History Of American Fishing*. Chicago: Rand McNally & Company.
- Hugh Clifford. 1992. Report Of An Expedition Into Terengganu And Kelantan In 1895. *MBRAS Reprint* 13/34.
- Ishak Shari. 1990. *Ekonomi Nelayan: Pengumpulan Modal, Perubahan Teknologi dan Pembezaan Ekonomi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Jurnal Warisan*, Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Terengganu, Bilangan 5, Januari 1989, hlm. 43.
- Khadijah Akmal Muhamed. 2020. Orang Kelaut-Kehidupan Sebagai Nelayan. Dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arah Tuju*. Edisi Baharu, hlm. 217. Terengganu: Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu.
- Khairil Khalid. 2016. *Ekonomi Pertanian Orang Melayu Di Terengganu, 1956-1990: Dasar, Pelaksanaan Dan Kesan*. Pulau Pinang Universiti Sains Malaysia.

- Khoo Kay Kim. 1991. *Malay Society: Transformation & Democratisation A Stimulating And Discerning Study On The Evolution Of Malay Society Through The Passage Of Time*. Selangor: Pelanduk Publications (M) Sdn. Bhd.
- Khoo Kay Kim. 1991. Terengganu and Kelantan in 19th Century. Dlm. *Malay Society*, hlm. 71-97. Selangor : Pelanduk Publications (M) Sdn. Bhd.
- Laporan Jabatan Perikanan, *Objektif, Organisasi Dan Peranannya*, 1987, hlm.1.
- Laporan Kemajuan Ekonomi Malaysia, 1977, hlm.122.
- Laporan Tahunan 1991, Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia (LKIM), Kementerian Pertanian Malaysia, Malaysia, 1991, hlm. 21.
- Lapuran Mesyuarat Agung Persatuan Nelayan Kuala Terengganu Ke 2, hlm. 27.
- Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia. 1977. *Dasar Projek Perikanan Majuikan*. Petaling Jaya, Selangor, April, hlm. 4.
- Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, *Projek Penangkapan Ikan Di Pulau Redang*, (Usahasama Di Antara Majuikan Dengan Perbadanan Memajukan Ikhtisad Negeri Terengganu), Kuala Lumpur, 28 Feb 1973, hlm.3.
- M.C.ff Sheppard, 1949. A Short History Of Trengganu. Dlm. *Papers Relating To Trengganu*. MBRAS Reprint No.10.
- Maarten Bavinck, Svein Jentoft, dan Joeri Scholtens. Fisheries as social struggle: A reinvigorated social science research agenda. *Marine Policy* 94: 46-52,
- Majuikan, *Objektif Tugas Dan Kuasa-Kuasa Majuikan*, Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia, Kuala Lumpur, 1978, hlm.13.
- Mohd Raduan bin Mohd Ariff. 1999. Ikan: Satu Sumber Perdagangan. *Seminar Peranan Maritim Di Terengganu*. Lembaga Muzium Negeri Terengganu, 1-2 September.
- Mohd Rohaizat Abdul Wahab, Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman, Zuliskandar Ramli, Ros Mahwati Ahmad Zakaria, Hasnira Hassan, Norlelawaty Haron & Sharifah Nur Izzati Sayed Hasan. 2014. Artifak Perahu Di Alam Melayu Sebelum Abad Ke-19. Dlm. Abdul Latif Samian, Nazri Muslim. hlm. 172-173. Bangi: Institut Alam Dan Tamadun Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia
- Mohd. Yusof Abdullah. 2020. Perahu, Pelaut Dan Pelayaran. Dlm. *Orang Terengganu: Asal Usul, Arus Hidup Dan Arab Tuju*, hlm. 214. Terengganu: Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu.
- Muhammad Saleh bin Awang. 1992. *Berita Darul Iman*, Mac/April, hlm.13.
- Muhammad Saleh bin Awang. 1978. *Terengganu Dari Bentuk Sejarah: Hingga Tahun 1918*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Muhammad Yusoff Hashim. 1991. *Terengganu Darul Iman: Tradisi Pensejaraban Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- New Straits Times*. 2000. Sumbangan Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu, Terengganu. 2 Mac.
- Nor Hayati Sa'at. 2011. Mobiliti Sosial Dalam Kalangan Komuniti Pesisir Pantai: Kajian Kes Di Kuala Terengganu. *Kajian Malaysia* 29(1): 95–123.
- Pejabat Setiausaha Kerajaan Terengganu Pembangunan Terengganu: Dahulu Dan Sekarang, , Terengganu, 1999, hlm.5.
- Rokiah Mohamad, Che Rohani Awang, Faridah Mohd. Som, Mohd Arif Wahid, Othman Mohamad Top, Rashilah Mohamad, Zolkafli Aris. 2007. *Teknologi Penghasilan Otoshimi Dan Produk Otoshimi*. Serdang: Institut Penyelidikan Dan Kemajuan Pertanian Malaysia.
- Ruhaizan binti Sulaiman @ Abd. Rahim. 2018. *Perusahaan Hasil Perikanan Masyarakat Melayu Pesisir Di Terengganu 1910-1941*. Tanjung Malim: Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- S.Selvadurai. 1978. *Pertanian Di Semanjung Malaysia*. Kuala Lumpur: Kementerian Pertanian Malaysia.
- Samuel Basseyy Okpesin, Abdul Halim Abdul Hamid dan Ong Hway Boon. 2003. *Perubahan Fasa Ekonomi Malaysia* (Terj: Onn Mohd Jadi dan Zaleha Abu bakar). Kuala Lumpur: Utusan Publications and Distributors Sdn.Bhd.
- Shafie bin Abu Bakar. 1999. *Catatan Pelayar Mengenai Terengganu*. Terengganu: Lembaga Muzium Negeri Terengganu.
- Siti Hadijah Che Mat. 2017. *Kemiskinan Di Perkampungan Nelayan Kuala Perlis*, Siri Monograf Ekonomi. Sintok: Penerbit UUM Press.
- Soong Min Kong. 1965. The Role Of Science And Technology In Fisheries Development In Malaysia. *The Malaysian Agricultural* 45(1): 21.

- Sulong bin Mohamad. 1999. *Petempatan Maritim Sebelum Zaman Moden: Satu Huraian Dan Tafsiran Geografi Sejarah*. Terengganu: Jabatan Muzium Negeri Terengganu.
 Temubual dengan Encik Marzuki pada bulan April 2023.
 Temubual dengan Pegawai Operasi Penguatkuasa Agensi Penguatkuasaan Maritim Malaysia (APMM), Kuala Terengganu, Terengganu.
- W. Harry Everhard Dan William D. Youngs. 1992. *Prinsip Sains Perikanan*, (Terj: Siti Khalijah Daud). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Warisan Terengganu: The Heritage Of Terengganu*, Penerbit Universiti Sains Dan Teknologi Malaysia (KUSTEM), Terengganu, 2002, hlm.48.

Rosmaliza Daud

Pusat Kajian Sejarah, Politik dan Hal Ehwal Antarabangsa
 Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan (FSSK)
 Universiti Kebangsaan Malaysia.
 43600,UKM Bangi, Selangor
 Email: daudrosmaliza@yahoo.com

Al-Amril Othman, Ph.D

Pusat Kajian Sejarah, Politik dan Hal Ehwal Antarabangsa
 Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan (FSSK)
 Universiti Kebangsaan Malaysia.
 43600,UKM Bangi, Selangor
 Email: amril@ukm.edu.my

Zuliskandar Ramli, Ph.D *(Corresponding author)

Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA)
 Universiti Kebangsaan Malaysia(UKM)
 43600,UKM Bangi, Selangor
 E-mail: ziskandar@ukm.edu.my

Received: 22nd June 2023

Accepted: 15th August 2023

Published: 31st December 2023

¹ Khoo Kay Kim, “*Terengganu and Kelantan in 19th Century*” (Dlm. *Malay Society*), Pelanduk Publications (M) Sdn. Bhd., Selangor, 1991, hlm. 71-97.

² Hugh Clifford,1992.” *Report Of An Expedition Into Terengganu And Kelantan In 1895*”, MBRAS Reprint No.13, Vol.34.

³ Abdullah Kadir Munshi, *Kesah Pelayaran Abdullah*, Malayan Publishing House Ltd. Singapore, 1928, hlm.39.

⁴ *Ibid.*, hlm. 39.

⁵ Hugh Clifford,1992.”*Report Of An Expedition Into Terengganu And Kelantan In 1895*”, MBRAS Reprint No.13, Vol. 34., hlm. 88.

⁶ M.C.ff Sheppard, 1949. “*A Short History Of Trengganu*”, (Dlm.”Papers Relating To Trengganu”, MBRAS Reprint No.10.

⁷ Nor Hayati Sa'at, *Mobiliti Sosial Dalam Kalangan Komuniti Pesisir Pantai: Kajian Kes Di Kuala Terengganu*, Kajian Malaysia, Vol. 29, Supp. 1, 2011, 95–123, Penerbit Universiti Sains Malaysia, 2011, hlm. 95.

⁸ *Ibid.*, hlm. 95.

⁹ Ishak Shari, *Ekonomi Nelayan: Pengumpulan Modal, Perubahan Teknologi dan Pembezaan Ekonomi*, Penerbit Dewan Bahasa dan Pustaka Kuala Lumpur, Kuala Lumpur, 1990.

¹⁰ Azmi Fitrisia, *Industri Perikanan Laut Di Bagan Siapi Api 1871-1998*, penulisan tesis Doktor Falsafah, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, 2013, hlm.v.

---

¹¹ Dietrich Sahrhage dan Johannes Lundbeck, *A History Of Fishing*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Germany, 1992, hlm.vii-viii.

¹² *Ibid.*, hlm.vii.

¹³ *Ibid.*, hlm.viii.

¹⁴ E.C. Paul, *Fisheries Development And The Food Needs Of Mauritius*, A.A. Balkema, Netherlands, 1987.

¹⁵ *Ibid.*, hlm. v.

¹⁶ Ruhaizan binti Sulaiman @ Abd. Rahim, *Perusahaan Hasil Perikanan Masyarakat Melayu Pesisir Di Terengganu 1910-1941*, Universiti Pendidikan Sultan Idris, Perak, 2018.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Samuel Bassey Okpesin, Abdul Halim Abdul Hamid dan Ong Hway Boon, *Perubahan Fasa Ekonomi Malaysia*, (Terj: Onn Mohd Jadi dan Zaleha Abu bakar), Penerbit Utusan Publications And Distributors Sdn.Bhd., Kuala Lumpur, 2003, hlm. 30.

¹⁹ W. Harry Everhard Dan William D. Youngs, *Prinsip Sains Perikanan*, (Terj: Siti Khalijah Daud), Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1992, hlm.15.

²⁰ C.A.Gibson.1954. *The Boats Of Local Origin Employed In The Malayan Fishing Industry*. Journal Malayan Branch (Volume XXVII). Pt 2, Published June, 1954 (No.166). Papers On Malayan Fishing Methods.

²¹ Mohd Raduan bin Mohd Ariff, *Ikan: Satu Sumber Perdagangan*, Seminar Peranan Maritim Di Terengganu Pada 1-2 September 1999, Anjuran Lembaga Muzium Negeri Terengganu, 1999, hlm.4.

²² *Ibid.*, hlm.4.